Shiraz University
Journal of *Poetry Studies*
Quarterly, ISSN: 2980-7751
Vol 18, Issue 1, Ser 67, 2026

OPEN ACCESS

Extended Abstract

DOI: 10.22099/JBA.2025.53241.4646

Farrokhi Sistani's Linguistic Strategies in Praising the Patrons: An Analysis Based on Entman's Framing Theory and Van Dijk's Ideological Square

Amin Banitalebi Dehkordi*

Introduction

Farrokhi Sistani is among the court poets of the ruling elite whose artistry served to promote and publicize the affairs of the Ghaznavids in the 5th century AH—a period in which the media and social significance of poetry became particularly pronounced. By this time, poetry had moved beyond its formative stages, and centers of power, alongside their professed inclination toward praise, sought to employ this collective medium as a means of influencing the hearts and minds of the populace. Distinguishing features of Farrokhi's poetic craft include his meticulous attention to detail, precision in description, and profound responsiveness to his surrounding environment. Owing to this reflective capacity, one can discern both explicit and implicit points within his panegyric odes and thereby recognize the poet's strategies as a medium for affirming and consolidating the central authority, as well as for promoting and imposing the virtues of his patrons. The functions performed today by state-controlled media were, in earlier times, entrusted to court poets. During the Ghaznavid era, the adoption of religious policy was the principal approach of kings in legitimizing their actions; consequently, Farrokhi's odes are imbued with a distinctly religious tone, evident in the overt structures of many of

* Assistant Prof in Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran.
a.banitalebi@cfu.ac.ir
Article Info: Received: 2025-05-28, **Accepted:** 2025-08-25
COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the Original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

his propagandistic and laudatory strategies. Yet, a deeper exploration of the underlying layers of his verse reveals the poet's primary motivation: the pursuit of material wealth and worldly prestige.

Research Method, Background, and Purpose

The present study analyzes the propagandistic and imposing frameworks employed by Farrokhi Sistani in 214 odes, along with the techniques applied in implementing these frameworks. After identifying his strategies and linguistic frameworks, they were categorized, and the poet's rhetorical and linguistic devices were examined for their role in more effectively articulating and materializing these strategies. Accordingly, this research adopts a descriptive–analytical method, utilizing library resources and document analysis, with the aim of determining the poet's strategies for framing laudatory poetry as a medium of court propaganda in Ghazna, exploring the ways in which these propagandistic frameworks were executed, and identifying the overarching strategy that underpins other strategies in his panegyric works.

This theoretical approach has been applied in a variety of studies. For example, Arab and colleagues (2021) found in their examination of the poetry of *Mohammad Zohari* that the underlying discursive system of his verse was largely based on highlighting one's own positive qualities while emphasizing the negative aspects of the other. Similarly, Zahra Hamedi Shirvan and Seyyed Mehdi Zarqani (2014), in their study of the story of *Rostam and Shaghad*, demonstrated how narrators of Shaghad's character accentuate the faults of the "other" while minimizing the transgressions of their own side. Despite the application of this theory in other scholarly works, it has not previously been examined in the odes of Farrokhi Sistani.

Discussion

Farrokhi employs the following linguistic strategies to impose his ideological perspective:

Presupposition: The central presupposition in Farrokhi's odes is the unquestioned acceptance of religious ideology as the basis for the Ghaznavid rulers' activities. The poet uses devices such as cautionary expressions and rhetorical questions to establish this premise.

Polarization: Notable contrasts in the deep structure of his poems include religious, political, and behavioral oppositions, which, in turn, give rise to contrasts between hemistiches, lines, couplets, and even individual words.

Empathy: To foster audience sympathy and broaden his base of supporters, Farrokhi draws upon supplicatory clauses, statements of desire, oaths, imperatives, and moral exhortations.

Counter-realistic Forms: This strategy is applied in two semantic domains: intimidating opponents and cursing or wishing ill upon them. In doing so, the poet employs sounds and verbless sentences, wild animals, and conceptual metaphors derived from agriculture.

Dramatization: By creating an atmosphere of dread and using insulting language and ideological labels, Farrokhi provokes the audience's sense of repulsion. Furthermore, upon the illness or death of his patron, he imposes a sorrowful mode of living upon all.

Exemplification: Through poetic reasoning and successive analogies, Farrokhi aims to enhance the persuasiveness of his discourse.

Distancing: By relegating other kings to the margins in comparison with his patron, Farrokhi constructs a dominant position for the latter, employing exclusive and exceptional particles, exclusive verbs, and comparative and superlative adjectives.

Synonymy: Arising from thematic constraints, frequent use of repetition, and the dominance of the Ghaznavid religious policy, synonymy is prominent in many of his verses.

Simile: This strategy is applied in conceptual domains such as magnifying the patron's grandeur and emphasizing his martial prowess.

Disclosure: Through narrative accounts and elaborate descriptions of how enemies were killed and cities were conquered, the poet seeks to affect the audience's mindset, using techniques such as juxtaposing and expansion (*laf-wa-nashr)* and enumerative or incremental modifiers.

Comparison: By contrasting the in-group with the out-group, Farrokhi diminishes the positive qualities of the "other," employing devices such as topic shifts and digressions from one subject to another based on nominal resemblances.

Denial: This strategy is deployed in two domains: the denigration of national and religious figures, and the disparagement of the holy month of Ramadan and the practice of fasting.

Exaggeration: In sanctifying the patron, as well as in praising his generosity and martial strength, Farrokhi employs exaggeration through techniques such as alignment of attributes (*tansīq al-ṣefāt*), comparative and superlative adjectives, personification of supernatural elements, and the use of pronouns, adverbs, and collective adjectives.

Conclusion

By integrating the three strategies of presupposition, exaggeration, and dramatization, Farrokhi Sistani also employs the strategies of empathy, distancing, polarization, denial, and counter-realistic forms. Assuming the religious ideology to be self-evident and attributing it—often in an exaggerated manner—to all the actions of the Ghaznavid rulers, the poet seeks to arouse the audience's emotions in order to preserve in-group cohesion and unity. Based on such a presupposition, opponents—due to their deviation from religion—are positioned, through the strategies of polarization and distancing, in direct opposition to the "self." According to the four sides of the ideological square, the poet amplifies the positive qualities of his patron in an exaggerated manner within three domains—piety, generosity, and martial prowess (first side)—while denying the patron's flawed policies and actions (third side) and rejecting the merits of eminent religious and national figures (second side). Conversely, through the strategy of counter-realistic forms, as well as threats and curses directed at the opposing pole, the poet

crafts an image of the enemy as irreligious, accursed, and treacherous (fourth side), thereby framing their destruction as a legitimate act by inciting the audience's sense of hatred. To actualize these strategies, Farrokhi draws upon a range of linguistic and rhetorical devices, including cautionary, emphatic, and confirmatory expressions; rhetorical questions; exclusive and exceptional particles; social deixis; the rhetorical device of opposition and contrast; *tansīq al-ṣefāt* (alignment of attributes); comparative and superlative adjectives; plural adjectives; sounds and verbless sentences; and infinitive-based metaphors.

Keywords: Framing, Linguistic Strategies, Farrokhi Sistani, Panegyric Odes, Ideological Square

References

Arab, A., Oveisi, A., & Nikbakht, A. (2021). Discourse analysis of Mohammad Zohari's poetry levels based on Teun van Dijk's model. *Lyric Literature Research*, *19*(37), 245–264. https://doi.org/10.22111/jllr.2021.36744.2857 [in Persian]

Devereux, E. (2007). *Media studies: Key issues and debates*. London: SAGE Publications.

Dowlatyar, M. N. (1928). *The tale of the Indian invaders* (Vol. 1). India: Author's edition. [in Persian]

Fakouhi, N. (1999). *Political violence: Theories, debates, forms, and solutions*. Tehran: Ghatreh. [in Persian]

Entman, R. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, *43*(4), 8-51.

Entman, R. (2007). Framing bias: Media in the distribution of power. *Journal of communication,* 57, International Communication Association, 163- 173.

Farrokhi Sistani. (1999). *Poetry collection* (M. Dabir Siaghi, Ed.). Tehran: Zovvar. [in Persian]

Hamedi Shirvan, Z., & Zaraqani, S.M. (2014). Analysis of the story of Rostam and Shaghad based on van Dijk's ideological square. *Kavoshnameh*, *15*(28), 99–128. https://doi.org/20.1001.1.17359589.1393.15.28.4.5 [in Persian]

Hall, S. (2007). Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (ed.), *Identity community, culture, difference*. London: Lawrence and Wishart.

Hasan, H. (1995). *Collected essays*. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Publisher. [in Persian]

Khalili Jahantigh, M. (2003). *The apple of the soul's orchard*. Tehran: Sokhan. [in Persian]

Mehdizadeh, S.M. (2001). The negative portrayal of the Islamic world and Eastern nations in Western media. *Media Studies*, *12*(3), 10–21. https://ensani.ir/fa/article/147659 [in Persian]

Mirahmadi, H., & Tajalli Ardakani, A. (2017). Discourse analysis of descriptions of nature and social conditions in the poetry of Mehdi Akhavan Sales based on van Dijk's approach. *Quarterly of Literary Studies*, *14*(57), 29–62. https://doi.org/20.1001.1.17352932.1396.14.57.6.9 [in Persian]

Najibi, B., & Joharchi, Z. (2016). Analysis of Saadi's tale of "Argument" from *Golestan* based on van Dijk's ideological square. *The First International Conference on Oriental Studies, History and Persian Literature*, 1–15. https://civilica.com/doc/729074 [in Persian]

Richardson, J. E. (2007). *Analyzing newspapers: An approach from critical discourse analysis*. New York: Palgrave Publishing.

Safavi, K. (2004). *Semantics*. Tehran: Sooreh Mehr. [in Persian]

Severin, W. J., & Tankard, J. W. (2014). *Communication theories* (A. Dehghan, Trans.). Tehran: University of Tehran Press. [in Persian]

Shafiei Kadkani, M. (2005). *The penniless alchemist: Critique and analysis of Anvari's poetry*. Tehran: Sokhan. [in Persian]

Shahbazi Moghaddam, N., & Vazifehshenas, S. (2016). The fundamental structure of violence in language and its impact on violence and aggression against women from a Western viewpoint. *Fundamental West Studies*, *7*(1), 29–44. https://occidentstudy.ihcs.ac.ir/article_2214.html [in Persian]

Shahidi, S. J. (1993). *From yesterday to today: Collected essays*. Tehran: Ghatreh. [in Persian]

Snow, D. A. & Rochford, E. B. & Worden, J. S. K. & Benford, R. D. (1986). Frame alignment processes. Micromobilization and movement participation. *American Sociological Review*, *51*(4), 464-481.

van Dijk, T. (2015). *Ideology and discourse* (M. Nobakht, Trans.). Tehran: Siahroud Press. [in Persian]

van Dijk, T. (2005). *Critical discourse analysis*. London: Blackwell Publishers Ltd.

Vazinpour, N. (1995). *Panegyric: The stigma on the face of Persian literature*. Tehran: Moein. [in Persian]

Yousefi, G. (1991). *Farrokhi Sistani: A study of his life, times, and poetry*. Tehran: Elmi Publications. [in Persian]

Zarrinkoub, A. (1995). *With the silk caravan: A collection of literary criticism*. Tehran: Elmi Publications. [in Persian].

مجله‌ی شعرپژوهی دانشگاه شیراز
بهار ۱۴۰۵
شعرپژوهی
شاپا الکترونیکی: ۷۷۵۱-۲۹۸۰
مقاله‌ی علمی پژوهشی، سال ۱۸، بهار ۱۴۰۵
شماره‌ی اول، پیاپی ۶۷، صص ۱۹-۴۰
OPEN ACCESS
DOI: 10.22099/JBA.2025.53241.4646

راهبردهای زبانی فرخی سیستانی در ستایش ممدوحان با تکیه بر نظریه‌ی چهارچوب‌سازی انتمن و مربع ایدئولوژیک ون‌دایک

امین بنی‌طالبی دهکردی*

چکیده

اشعار شاعران درباری به‌عنوان رسانه‌ی جمعی و غیرختثی، نقش مؤثری در شکل‌دهی به افکار مخاطب دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی راهبردهای زبانی فرخی سیستانی در تبلیغ و ستایش خصایص جسمانی و باطنی سلاطین و اربابان قدرت دربار غزنه در ۲۱۴ قصیده انجام شده‌است. به این منظور، دو نظریه‌ی چهارچوب‌سازی انتمن و مربع ایدئولوژیک ون‌دایک انتخاب شد. نگارنده با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی در پی پاسخ به این پرسش‌هاست که راهبردهای انتخاب‌شده برای چهارچوب‌سازی اشعار مدحی به چه صورت بوده؟ و فرخی چگونه چهارچوب‌های تبلیغاتی مورد نظر خویش را به اجرا درآورده؟ و راهبرد مرجع برای سایر راهبردها کدام است؟ نتایج نشان می‌دهد شاعر با تلفیق سه راهبرد پیش‌فرض، بزرگ‌نمایی و دراماتیزه‌شدگی به راهبردهای همدلی، فاصله‌گذاری، قطبی‌سازی، انکارکردن و صورت‌های ضد واقع‌گرا روی آورده‌است. در واقع، شاعر با بدیهی‌دانستن ایدئولوژی دینی و انتساب اغراق‌آمیز آن به اَعمال سلاطین غزنوی، به برانگیختن احساسات مخاطب در راستای حفظ وحدت درون‌گروهی پرداخته‌است؛ بر مبنای این پیش‌فرض، مخالفان به سبب بددینی و بر اساس راهبرد قطبی‌سازی و فاصله‌گذاری در نقطه‌ی مقابل قرار می‌گیرند. شاعر بر اساس اضلاع مربع ایدئولوژیک ون‌دایک با برجسته‌سازی ویژگی‌های مثبت ممدوح در سه چهارچوب مقدس‌مآبی، سخاوتمندی و جنگاوری (ضلع اول)، به انکارکردن سیاست‌ها و رفتارهای نادرست ممدوح (ضلع سوم) و انکار شایستگی بزرگان دینی و ملی پرداخته (ضلع دوم)؛ در مقابل، شاعر با استفاده از راهبرد صورت‌های ضدواقع‌گرا، به ارائه چهره‌ای ملعون از دشمن پرداخته‌است (ضلع چهارم) که بر اساس راهبرد دراماتیزه‌شدگی و تحریک احساس نفرت مخاطب، نابودی او را امری واجب می‌داند. همچنین، شاعر در راهبردهای مثال‌آوردن، تشبیه، مقایسه، هم‌معنایی و آشکارسازی، با ملموس‌سازی محتوا، بیان جزئیات وقایع، بهره‌گیری از استدلال‌های

* استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران a.banitalebi@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۳/۵، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۶/۳

COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the Original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

شاعرانه و افزایش قدرت اقناع‌کنندگی کلام، به دنبال تقویت ویژگی‌های مثبت جناح خودی (ممدوح) و برجسته‌سازی نقاط منفی دیگری (دشمن) و چهارچوب‌بندی کلام خویش است.

واژه‌های کلیدی: چهارچوب‌سازی، راهبردهای زبانی، فرخی سیستانی، قصاید مدحی، مربع ایدئولوژیک.

۱. مقدمه

ابوالحسن علی بن جولوغ متخلص به فرخی سیستانی، از جمله شاعران دربار اربابان قدرت است که با هنر خود، مبلغ و نمایشگر اوضاع و احوال غزنویان در قرن پنجم هجری است؛ دوره‌ای که از میان چهار دوره‌ی مدیحه‌سرایی، مهم‌ترین دوره به شمار می‌آید (رک. وزین‌پور، ۱۳۷۴: ۴۲۸-۴۳۵) و در آن، اهمیت رسانه‌ای و اجتماعی شعر برجسته شده؛ زیرا شعر فارسی از مراحل ابتدایی گذر کرده و در راه اعتلا گام برمی‌داشت و مراکز قدرت نیز ضمن ابراز دلبستگی به ستایش، قصد داشتند از طریق این رسانه‌ی جمعی، در دل مردمان نفوذ کنند و صیت بزرگی آنان تا اقصی نقاط برسد (رک. شهیدی، ۱۳۷۲: ۳۷۱). از مختصات شیوه‌ی شاعری فرخی، بیان جزئیات و دقت نظر در توصیفات و تأثر شدید از محیط پیرامون است و از آنجا که شاعر غالباً به مرکز قدرت نزدیک بوده، کلامش با توصیفات روشن و دقیق از مجالس بزم و میادین رزم همراه است. به سبب همین قدرت بازتابندگی، می‌توان نکاتی آشکار و پنهان از خلال قصاید مدحی او بیرون کشید و با راهبردهای شاعر به‌عنوان رسانه‌ای در جهت تأیید و تقویت مرکز قدرت و تبلیغ و تحمیل خصایص ممدوحان آشنایی پیدا کرد. «کاری که مجموعه‌ی رسانه‌های تحت کنترل و رهبری دولت‌ها، امروز انجام می‌دهند، در گذشته بر عهده‌ی جماعت شعرا، یعنی شاعران درباری بوده‌است» (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۸۴: ۹۵). از آنجا که در عصر غزنوی، به‌کارگیری سیاست دینی، رویکرد اصلی پادشاهان برای توجیه اعمالشان بود، قصاید فرخی نیز به‌طور محسوسی رنگ مذهبی پذیرفته است که در روساخت بسیاری از راهبردهای تبلیغی و ستایشی شاعر، می‌توان آن را مشاهده کرد؛ اما با ژرف‌نگری در لایه‌های زیرین اشعار او و نحوه‌ی چینش عبارات و موضوعات، می‌توان انگیزه‌ی اصلی این ایدئولوژی دینی را که همان دستیابی به مال و جاه دنیایی و گسترش قلمرو است، ردیابی کرد.

بنابراین، با توجه به نقش شاعران درباری همچون فرخی در تبلیغ و ستایش خصایص و رفتار اربابان قدرت و شکل‌دهی به افکار مخاطبان و اطرافیان، نیاز است راهبردهای آنها با تکیه بر استانداردهای علمی شناسایی شود تا خواننده درک روشن‌تری از اهداف تبلیغی و ستایشی این شاعران به دست آورد. از سوی دیگر، با توجه به اینکه چنین اشعاری، بر اساس نظر و سلیقه‌ی پادشاه سروده می‌شده و رسانه تبلیغاتی خنثی محسوب نمی‌شده‌اند، شناسایی نقش کنشگرانه و تبیینی آنها اهمیت دارد. پژوهش حاضر، به تحلیل چهارچوب‌های تبلیغاتی و تحمیلی فرخی سیستانی در ۲۱۴ قصیده و تکنیک‌های به‌کارگرفته‌شده در فرایند اجرای این چهارچوب‌ها پرداخته‌است. پس از شناسایی راهبردها و چهارچوب‌های زبانی، آنها دسته‌بندی شده‌اند و در ضمن، شگردهای بلاغی و زبانی شاعر نیز در تبیین و عینیت‌بخشی مؤثرتر به این راهبردها، بررسی شده‌است. بر این مبنا، نگارنده در پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و سندکاوی در پی پاسخ به این پرسش‌هاست: اول اینکه، راهبردهای انتخاب‌شده برای چهارچوب‌سازی اشعار مدحی به‌عنوان رسانه‌ی تبلیغاتی دربار غزنه به چه صورت بوده‌است؟ دوم آنکه، فرخی سیستانی چگونه چهارچوب‌های تبلیغاتی مورد نظر خویش را در بازنمایی اشعار ستایشی به اجرا در آورده‌است؟ سوم آنکه، کدام

راهبرد/راهبردها، به‌عنوان راهبرد مرجع برای سایرین محسوب می‌شود؟

۱. ۱. پیشینه‌ی پژوهش

در متون ادبی مقالاتی نظیر «گفتمان‌کاوی سطوح شعر محمد زُهری بر اساس الگوی تئون ون‌دایک» (عرب و همکاران، ۱۴۰۰) به این نتیجه رسیده که نظام گفتمانی در ژرف‌ساخت شعر زهری، بیشتر بر پایه‌ی برجسته‌سازی نکات مثبت خود و برجسته‌سازی نکات منفی دیگری بنا شده‌است که این برجسته‌سازی‌ها با روساخت‌هایی که شامل معناسازی، ساختار گزاره‌ای، دستور زبان و استدلال است، تقویت می‌شود. همچنین در پژوهشی با عنوان «تحلیل داستان رستم و شغاد بر اساس مربع ایدئولوژیک ون‌دایک» (حامدی شیروان و زرقانی، ۱۳۹۳) بیان کرده که چگونه روایت‌کنندگان شغاد عیب‌های دیگری را برجسته می‌کنند و خطاهای خودی را فرومی‌کاهند. پژوهشی دیگر با عنوان «تحلیل گفتمان اوصاف طبیعت و احوال اجتماع در اشعار مهدی اخوان‌ثالث بر اساس رویکرد ون‌دایک» (میراحمدی و تجلی اردکانی، ۱۳۹۶) به این نتیجه رسیده که هدف اخوان از توصیفات طبیعی مانند شاعران گذشته صرفاً وصف طبیعت نیست؛ در ورای توصیفات، واقعیت‌های نهفته‌ای است که با نظریه‌ی تحلیل گفتمان انتقادی توضیح داده شده‌است. مقاله‌ی «تحلیل حکایت «جدال سعدی» از گلستان بر اساس مربع ایدئولوژیک ون‌دایک» (نجیبی و جوهرچی، ۱۳۹۵) به این نتیجه رسیده که صفات مثبت توانگر بسیار برجسته شده و نکات منفی خصلت‌های درویش نکوهش شده‌است؛ اما سعدی با درایت و تیزبینی، حقارت و بدبختی رعیت و درویش را در نقیض صفات توانگر طرح کرده‌است. با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده، تاکنون پژوهشی با این رویکرد در قصاید فرخی سیستانی انجام نشده‌است.

۲. مبانی نظری پژوهش

زبان رسانه، با وجود انتظاری که از آن برای بازنمایی واقعیت وجود دارد، در موارد بسیاری دارای تکنیک‌هایی است که در مطالعات انتقادی و ارتباطی، بازنمایی «تولید معنا از طریق چهارچوب‌های مفهومی و گفتمانی» (مهدی‌زاده، ۱۳۸۰: ۱۲) تعریف شده‌است. از دید هال، بازنمایی «استفاده از زبان برای تولید نکته‌ای معنادار درباره‌ی جهان است. معنا در ذات وجود ندارد؛ بلکه ساخته می‌شود و محصولِ رویه‌ای دلالتی است» (Hall, 2007: 3). این دخالت ایدئولوژیک از طریق استراتژی‌ها و تکنیک‌های مختلف در پرداختن یا عدم پرداختن به یک موضوع، استفاده از تصاویر، دست‌مایه قراردادن موضوع برای طنز، آگهی تبلیغاتی و یا هر محصول ارتباطی که کار تولید نماد و بیان معنا را به عهده دارد، انجام می‌شود.

۲. ۱. نظریه‌ی چهارچوب‌سازی

اصطلاح «چهارچوب» نخستین‌بار به‌وسیله اروینگ گافمن در سال ۱۹۷۴ میلادی، در معنای امروزیِ خود وارد علوم انسانی شد. گافمن، چهارچوب را «طرح‌وارهای تفسیری دانسته که به افراد امکان می‌دهد رویدادهای فضای زندگی و در کل، جهان خود را پیدا کنند، درک کنند، تشخیص دهند و به آنها نامی اختصاص دهند» (Snow, 1986: 464) دوروکس، در تعریف چهارچوب‌سازی، آن را «روند سازمان‌دادن به حقیقت از طریق طبقه‌بندی وقایع به روش‌های خاص، تأکید بیشتر

بر برخی جوانب آنها نسبت به بقیه و تصمیم‌گیری درباره‌ی معنای یک حادثه و چگونگی رخداد آن» دانسته‌است (Devereux, 2007: 134-137) با این تعریف، در استخراج نمونه‌های چهارچوب‌سازی باید به سلسله فرایندهایی توجه کرد که نویسنده در تنظیم متن در سطح‌های گوناگون انجام داده‌است. وی، در ادامه حتی بازنمایی حقیقت و واقعیت را نیز از چهارچوب‌سازی بی‌نیاز ندانسته و می‌نویسد: «هرگونه ارائه حقیقت، حتی اگر از تعادل لازم هم برخوردار باشد، باز هم با نوعی چهارچوب‌سازی همراه شده‌است. چهارچوب‌سازی با انتخاب، تأکید و حذف همراه است. واژه‌هایی که نویسندگان به‌کار می‌برند، ساختار روایت رویداد، واقعیت‌هایی که در ماجرا می‌گنجانند یا از آن حذف می‌کنند و مردمی که از ایشان نقل‌قول می‌کنند، همه به شکل‌دادن رویداد به‌صورتی خاص کمک می‌کنند» (همان: ۱۳۷). نکته‌ی مهمی که باید در مورد چهارچوب‌سازی بیان شود، این است که این پدیده امر جدید و یا کشف‌شده‌ای نیست؛ بلکه انسان‌ها به شکل عادی و روزمره، در هنگام روایت‌گری رخدادها، هنگام شرح امور و به‌طور کلی در ارتباطات خود با افراد همواره از سطحی از چهارچوب‌سازی بهره می‌برند. به این معنا که برخی معانی و وقایع را پررنگ‌تر و برخی را گذرا روایت می‌کنند و یا حذف می‌کنند و برخی دیگر را با تعریف‌ها و واژه‌های متفاوت بازآفرینی می‌کنند؛ ولی اینکه چهارچوب‌بندی، چگونه در بازنمایی ایدئولوژیک به‌کار گرفته می‌شود و عملکرد آن چگونه است؟ به گفته انتمن چهارچوب‌بندی شامل دو مرحله‌ی انتخاب و تأکید است. وی چهارچوب‌بندی را به‌معنای «انتخاب برخی جنبه‌های یک واقعیت درک‌شده و برجسته‌ترکردن آنها در متن ارتباطی دانسته‌است. این تکنیک به روشی انجام می‌شود که یک تعریف خاص از مشکل، تفسیر علّی، ارزیابی اخلاقی و یا توصیه‌هایی برای حل آن را تبلیغ کند» (Entman, 1993: 52). تعریف انتمن از چهارچوب‌سازی، در الگوهای برجسته‌سازی نمایان می‌شود. به بیان دیگر، مرحله‌ی اجراییِ جانب‌داری‌های ایدئولوژیک به‌وسیله الگوهای مختلف برجسته‌سازی انجام می‌پذیرد. برجسته‌سازی یکی از شیوه‌هایی است که از طریق آن رسانه‌ها می‌توانند بر همه‌ی مردم تأثیر بگذارند. برجسته‌سازی یعنی این اندیشه که رسانه‌ها با ارائه‌ی خبرها، موضوع‌هایی را که همه‌ی مردم درباره‌ی آن می‌اندیشند، تعیین می‌کنند (سورین و تانکارد، ۱۳۹۳: ۳۵۳). انتمن مراحل برجسته‌سازی را شامل دو سطح می‌داند: سطح نخست، تعریف مشکل؛ سطح دوم مشتمل است بر برجسته‌کردن دلیل مشکل؛ تشویق به قضاوت اخلاقی و واکنش احساسی؛ و ارتقای سیاست مورد حمایت. در نتیجه‌ی اجرای سیاست برجسته‌سازی، کج‌اخبارها به‌وجود می‌آیند. همسو با تعریف انتمن، کج‌اخبار به اخبار و گزارش‌های موردی گفته می‌شود که در آن، چهارچوب‌گذاری رسانه، از کشمکش سیاسی موجود یا بالقوه جانب‌داری می‌کند (Entman, 2007: 165). اگر الگوهای کج‌اخبار پیوسته، در ابعاد مختلف پیام و خروجی رسانه باقی بمانند، به این معناست که امکان دارد رسانه‌ها به‌طور نظام‌مند، به کمک نهادهای خاص بیایند تا دیگران را وادار به انجام رفتارهای مطلوب خود کنند. در همین زمینه، رسانه‌ها و ابزارهای تبلیغاتی نظیر اشعار شاعران درباری نیز می‌تواند در توزیع قدرت سیاسی به نفع قدرتمندان و درباریان کمک کند. در این بخش، برای تبیین الگوهای زبانی قصاید فرخی سیستانی از مربع ایدئولوژیک ون‌دایک (Van Dijk) بهره گرفته شده که در ادامه به شرح آن پرداخته می‌شود.

۲. ۲. مربع ایدئولوژیک ون‌دایک

ون‌دایک دسته‌بندی‌هایی برای تحلیل سطح‌های مختلف نقش ایدئولوژی در گفتمان ارائه داده که در سطح کلان از آن با

نام مربع ایدئولوژیک یاد می‌شود. به نوشته ون‌دایک، این سطح در حقیقت سطحی انتزاعی است که با استفاده از آن به توصیف و تحلیل ارتباط بین گروه‌ها و کنشگران اجتماعی، نهادها و سازمان‌ها در یک جامعه با در نظر گرفتن مفاهیم فرازبانی همچون ایدئولوژی، سیاست، قدرت و سلطه در گفتمان پرداخته می‌شود (Van Dijk, 2005: 31). در سطح کلان چهار اصل مهم وجود دارد: ۱. تقویت و تأکید بر اعمال و ویژگی‌های مثبت گروه خودی؛ ۲. تضعیف اعمال و ویژگی‌های مثبت گروه غیرخودی؛ ۳. تضعیف و عدم تأکید بر کنش‌ها و ویژگی‌های منفی گروه خودی؛ ۴. تقویت و تأکید بر کنش‌ها و ویژگی‌های منفی گروه غیرخودی. مربع ایدئولوژیک پیش‌بینی می‌کند که بیگانگان از هر نوعی، بازنمودی منفی داشته و خودی‌ها، همیشه بازنمودی مثبت دارند. این کار بر مبنای تأکید و برجسته‌سازی ویژگی‌ها و فعالیت‌های اجتماعی منفی آنها و ناچیزانگاشتن ویژگی‌ها و فعالیت‌های مثبت آنها انجام می‌شود. برعکس، ویژگی‌ها و فعالیت‌های اجتماعی مثبت خودی‌ها، برجسته شده و خصوصیات و فعالیت‌های اجتماعی منفی آنها کم‌رنگ می‌شوند. این مربع ایدئولوژیکی در همه ابعاد زبانی یک متن، قابل مشاهده است. برای نمونه، اصطلاح‌ها و تعبیرهای مثبت برای ارجاع به خود به‌کار رفته و تعبیرات و اصطلاحات منفی برای ارجاع به دیگران به‌کار گرفته می‌شوند (Richardson, 2007:51).

اکنون، با روشن‌شدن مفاهیم مبنایی پژوهش، با استناد به نمونه‌ها، فرایند بررسی اشعار تبلیغی و ستایشی فرخی مورد تحلیل قرار می‌گیرد تا روشن شود کدام راهبردهای زبانی نزد شاعر به‌کار گرفته می‌شود وکیفیت به‌کارگیری آنها چگونه است. باید توجه داشت که نظریه‌های چهارچوب‌سازی انتمن و مربع ایدئولوژیک ون‌دایک ضمن اینکه هر کدام بخشی از لایه‌های اشعار شاعر را مورد توجه قرار داده و مکمل یکدیگرند؛ ولی دو نظریه مجزا هستند که در یک زمینه مشترک، جنبه‌های مختلف موضوع را مورد توجه قرار می‌دهند.

۳. بحث و بررسی

فرخی سیستانی به‌عنوان شاعر مدیحه‌سرا، سعی کرده با استفاده از چهارچوب‌های زیر، ممدوح خود را در نگاه مخاطب، به‌عنوان ممدوحی آرمانی از نظر خصایص جسمانی و فضایل باطنی معرفی کند و دیگران را به اطاعت و ستایش او وادارد. در ادامه چگونگی پردازش این چهارچوب‌ها با تکیه بر راهبردهای زبانی ون‌دایک تحلیل و بررسی شده‌است.

۳. ۱. راهبردهای زبانی

۳. ۱. ۱. پیش‌فرض

در این تکنیک معنایی، «اطلاعاتی که در کل به هیچ وجه مشترک یا پذیرفته نیستند، از پیش بدیهی دانسته می‌شوند» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۶۷). یکی از پیش‌فرض‌های مرکزی در قصاید فرخی، قطعی و بدیهی‌دانستن ایدئولوژی مذهبی و سیاست دینی برای فعالیت‌های سلاطین غزنوی است. از کتب تاریخی و تحقیقات صورت‌گرفته درباره‌ی عصر غزنوی برداشت می‌شود که انگیزه‌ی اصلی محمود در لشکرکشی‌ها، منحصراً گسترش اسلام و زدودن کفر از سرزمین‌های داخلی و خارجی نظیر ری و کشمیر نبوده‌است؛ بلکه نیت اصلی، دستیابی به زرها و گوهرهای بت‌خانه‌ها، افزایش تعداد بردگان، و تجهیز لشکر به ادوات جنگی بود (رک. زرین‌کوب، ۱۳۷۴: ۴۹؛ دولت‌یار، ۱۳۰۷: ۵۸). با وجود این موضوع، مخاطب با

خوانش قصاید مدحی به این نتیجه می‌رسد که جنگ‌ها یا به تعبیر شاعر «غزوات» محمود و خاندان او برای کسب رضای خدا و شادی روان حضرت محمد (ص) است (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۵۱ و ۳۴۳) و این وظیفه از جانب خدا به او ابلاغ شده است (همان: ۳۳۲ و ۳۴۵) و به‌عنوان جانشین پیامبر، وظیفه‌ی رهبری مردم را بر عهده دارد (همان: ۵۰، ۶۵، ۱۰۴، ۲۱۰، ۳۰۰ و ...). از این رو، مهرورزی و جلب رضایت او و خاندانش همچون ایمان به خدا واجب است (همان: ۵۸، ۲۸۲، ۳۸۷). نمونه این پیش‌فرض ایدئولوژیک را در ابیات زیر می‌توان مشاهده کرد که شاعر مهرورزی به محمود غزنوی را همچون ایمان به خدا، واجب تلقی می‌کند؛ بنابراین، بدخواهان او کافر هستند و ریختن خون آنها حلال و جایز است:

بر همه مردمان روی زمین — مهر او واجب است چون ایمان
کافر است آنکه او به پنج نماز — جان او را نخواهد از یزدان
جان‌های جهانیان بسته است — در بقا و سلامت سلطان

(همان: ۲۶۶)

چینش مطالب، کثرت آنها و توجیهات متعدد دینی به گونه‌ای است که مخاطب صدق گزاره‌ی پیش‌فرض (محمود غزنوی به هدف گسترش اسلام و رضای خدا به غزوات روی آورده‌است) را مسلم بداند. بنابراین، شاعر با مخفی‌سازی انگیزه‌ی اصلی و نمایش تکه‌ای از ظاهر ماجرا، یافته‌های دلخواه خود را به دست می‌آورد و به مخاطب القا می‌کند که این روش، نوعی تکنیک اقناعی است. شاعر بر مبنای چنین پیش‌فرضی، از واژه‌ی ایدئولوژیک «فریضه» در این زمینه استفاده چشمگیری کرده‌است. او در این شگرد، با برجسته‌سازی نقاط منفی جناح دیگری بر اساس مربع ایدئولوژیک ون‌دایک، سعی می‌کند ممدوح را برای مبارزه و جهاد علیه چنین دشمنی تحریض کند؛ مثلاً شاعر در ابیات زیر از محمود غزنوی خواسته تا بر اساس پیش‌فرض مذکور و با برجسته‌سازی نقاط منفی دشمنان نظیر «بدان، مفسدان، اژدهاشدن و ...» هرچه سریع‌تر به نابودی آنها بپردازد:

خدایگانا! غزوی بزرگت آمد پیش — ترا فریضه‌ترست این ز غزوکردن پار
همی‌روی که جهان را تهی کنی ز بدان — ز مفسدان نگذاری تو در جهان دیار
برو به فرخی و فال نیک و طالع سعد — به تیغ تیز ز دشمن برآر زود دمار
مده امانشان زین بیش و روزگار مبر — که اژدها شود ار روزگار یابد مار

(همان: ۶۵)

در همین زمینه، بهره‌گیری از واژگان و صفاتی نظیر «غزو و جهاد» (همان: ۵۲، ۶۱، ۶۵، ۷۵، ۹۰، ۲۶۳، و...)، «غازی» (همان: ۸۵، ۳۴۹، ۳۶۶، ۳۹۲ و ...)، «امین ملت و دولت» (همان: ۱، ۵۵، ۲۲۲، ۲۲۵، ۳۶۲، و ...)، «مقوم و بازوی دین» (همان: ۲۲۳، ۲۵۴، ۲۹۷، ۳۰۰، ۳۱۲ و ...) برای ممدوح و کاربرد القابی نظیر «زایر» (همان: ۴، ۲۱۲، ۲۱۶، ۲۴۱، ۲۴۶، ۲۹۲، و ...) برای خدمتگزارانش، نماینده‌ی ضلع اول مربع ایدئولوژیک یعنی تقویت جنبه‌های مثبت خودی است. شاعر برای بدیهی‌دانستن دیدگاه خود از شگردهای زبانی و بلاغی دیگری همچون عبارات و جملات هشداری، تأکیدی، تأییدی و استفهام انکاری بهره برده‌است؛ مثلاً گزاره‌های نظیر «این سخن را که همی‌گویم بازی مشمر» (همان: ۱۲۲)، «من سخن یافه‌ی محال نگویم/ این سخن من اصول دارد و قانون» (همان: ۲۸۹)، «هرکه را بینی و پرسی زو همی‌یابی جواب/ هرکه را خواهی بپرس و هرکه را خواهی ببین» (همان: ۳۰۰) استفاده کرده‌است. در این زمینه، فرخی با بهره‌گیری از کلمات و

عباراتی نظیر «مستحق، اصوب، ستوده‌است، شاید که و ...» هر نوع گفتار و رفتار ممدوح را به‌عنوان اصلی مسلم در حال و آینده معرفی می‌کند:

هر کار که کرده‌است ستوده‌است چو نامش هر کار کزین پس بکند نیز چنان باد

(همان: ۳۶)

از سوی دیگر، شاعر با استفاده از باورهای کهن، کلام خود را به ذهن مخاطب نزدیک می‌کند تا با افزایش میزان اقناع‌کنندگی سخن، تحریک خردجمعی و احیای ارزش‌های ملی، پیش‌فرض خود را در ذهن مخاطب حتمی جلوه دهد؛ مثلاً شاعر از این باور عمومی که پرنده هما بر سر هر کس سایه اندازد، سعادتمند می‌شود، برای قطعی‌دانستن این پیش‌فرض که امیرمحمد (که نشان پرچمش، پرنده هماست) فرمانروایی خوشبخت و جهان‌گیر خواهد بود، بهره برده‌است (رک. همان: ۲۷۴).

۳. ۱. ۲. قطبی‌سازی

در فرایند قطبی‌سازی که ون‌دایک دسته‌بندی مردم به درون‌گروه و برون‌گروه را شناخته‌شده‌ترین آن دانسته است، مخاطب چنین دریافت می‌کند که تقابل این دو قطب به گونه‌ای است که پذیرش هر دو کنار هم هرگز امکان‌پذیر نخواهد بود. ون‌دایک می‌نویسد: «قطبی‌سازی وقتی به صورت تضاد آشکار بیان شود، می‌تواند بار بلاغی بالایی پیدا کند و این کار از طریق نسبت‌دادن ویژگی‌هایی به ما (خودی) و آنها (غیرخودی) که از جنبه‌ی معناشناختی متضاد هستند، انجام می‌پذیرد. نویسنده می‌کوشد دو قطب و جبهه‌ی مخالف را برای مخاطب به تصویر بکشد. به بیان دیگر، در جهت طبقه‌بندی و تفکیک بین گروه خودی و غیرخودی حرکت می‌کند» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۱۱). تقابل دو واژه‌ی «دوست» (یا مترادفات آن مثل دوستدار، هوادار، نیک‌خواه، ولی، خادم و ...) و «دشمن» (یا مترادفات آن مثل بدخواه، عدو، بدسگال، خصم، مخالف و ...) (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۲۴، ۷۶، ۳۸۴، ۳۸۷، ۴۰۰ و ...)، از راهبردهای مهم کلامی شاعر برای بیان اشعار ستایش‌آمیز و به‌تبع آن، قطبی‌سازی و مشروع جلوه‌دادن اعمال خشونت‌آمیز اربابان قدرت است؛ مثلاً شاعر در ابیات زیر با استفاده از تقابل مصراع‌ها، جملات و واژگانی مثل«دوستان و دشمنان» و «منافقان و موافقان»، «مخالفان و موافقان» به تمایز جناح خودی و غیرخودی می‌پردازد که عمدتاً صبغه‌ای ایدئولوژیک دارد؛ یعنی طرف غیرخودی را با انتساب القابی نظیر «بدمذهب، قرمطی، بت‌پرست، کافر، ملحد، بدعتی، مشرک و گمراه» سزاوار هرگونه مجازات می‌داند:

مر دوستان دین را یک‌یک همی‌نوازی مر دشمنان دین را یک‌یک همی‌گزایی

ضرّ منافقانی، نفع موافقانی این را همی‌بپایی و آن را همی‌نپایی

چشم مخالفان را چونان شکسته خاری چشم موافقان را چون سوده توتیایی

(همان: ۳۶۳)

شاعر در اغلب قصاید، طرف خودی (ما) را با انتساب ویژگی‌های مثبت به سعادت دنیوی و اخروی و طرف غیرخودی (آنها) را با انتساب ویژگی‌های منفی به عاقبتی شوم در دنیا و مرگ در بدترین شرایط وعده و وعید می‌دهد؛ از این رو، تقابل دو واژه‌ی «دار» و «تخت» در قصاید فرخی نمایان است (همان: ۱۴۵، ۱۶۹، ۱۹۲، ۳۰۶ و ...). اصولاً عنصر تقابل و راهبرد قطبی‌سازی، یکی از موتیف‌های ساختاری و معنایی شاعر در پردازش حقانیت جبهه خودی و منفوربودن چهره‌ی

غیرخودی است. این تقابل‌ها از لحاظ ژرف‌ساخت و روساخت قابل طبقه‌بندی هستند. از جمله تقابل‌های چشمگیر در ژرف‌ساخت، تقابل‌های دینی همچون تقابل سنی‌ها (طرف خودی) با شیعیان و سایر فرقه‌ها (طرف‌های غیرخودی)؛ تقابل‌های سیاسی نظیر تقابل پدریان و پسریان (همان: ۳۰۲) و نیز تقابل حزب‌ها و جناح‌های دربار غزنوی با همدیگر است (همان: ۱۹۳ و ۱۹۷). همچنین، تقابل‌های رفتاری در حوزه‌ی بیان هنجارها و ویژگی‌های قدرتمندان مشهود است؛ در حقیقت، در میان تمام رفتارها و هنجارهای ممدوحان، دو کنش «بخشش» و «تنش» در دو حیطه‌ی بزم و رزم بیش از سایرین مشاهده می‌شود (همان: ۲۲، ۱۴۴، ۱۶۲، ۲۸۷، ۲۹۳، ۳۷۳، ۳۹۷ و ...). از سوی دیگر، از مهم‌ترین تقابل‌های روساختی که به‌تبعیت از ژرف‌ساخت بروز یافته، تقابل نیم‌مصراع‌ها، مصراع‌ها، ابیات و جملات، عبارات و کلمات با یکدیگر است؛ مثلاً در پایان بخش شریطه و دعای اغلب قصاید فرخی، تقابل جملات نفرینی و دعایی در تمام سطوح زبانی دیده می‌شود (همان: ۲۳۶، ۲۴۳، ۲۴۶، ۳۵۹، ۲۹۲، ۳۴۹ و ...):

بدخواه او نژند و نوان باد و نامراد　　احباب او به عشرت و اقبال و کامران
بادا دل محبش همواره با نشاط　　بادا تن عدویش پیوسته ناتوان

(همان: ۲۶۵)

شدت و کثرت این موضوع بیانگر خصلت دشمن‌انگاری و دو قطبی‌نگری مسلط بر ذهن شاعر است که این عامل نیز ناشی از محیط فتنه‌خیز دربار غزنوی و بی‌ثباتی قدرت و آمدوشد پی‌درپی حاکمان است که شاعر را وامی‌دارد در چنین شرایطی، مصلحت‌اندیشی و عافیت‌طلبی را پیشه گیرد و هر لحظه، طرف قدرت را ستایش و جانب دیگری را نفرین و نکوهش کند تا از نام و نان او کاسته نشود. همچنین، بیشترین تقابل شخصیتی، تقابل ممدوح با مخالفان و سپس تقابل دوستداران ممدوح با دشمنان اوست. در نهایت، باید گفت آن‌چنان قطبی‌سازی و دشمن‌انگاری بر ذهنیت شاعر سایه افکنده است که نه تنها مضامین مدحی، بلکه مضامین تغزلی و توصیفی او را هم دربرگرفته‌است؛ نظیر تقابل و ستیز دو لشکر بهار و خزان، دو لشکر شب و روز و انواع گل با همدیگر (همان: ۹، ۱۱، ۲۲۷، ۲۸۰، ۳۳۳، ۳۳۴).

۳. ۱. ۳. همدلی

به عقیده‌ی ون‌دایک در کاربرد این راهبرد «نویسنده بر ضرورت وحدت و انسجام گروهی تأکید می‌کند تا مخاطب به همدلی با آن مجموعه بپردازد» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۴۵). فرخی برای به‌کارگیری این راهبرد از شگردهایی نظیر گزاره‌های دعایی، تمنایی، سوگندی، امری و موعظه‌ای بهره برده‌است تا به جلب همدلی مخاطب و افزایش گستره‌ی هواخواهان و به‌تبع آن، تحکیم عزت و عظمت دربار غزنه بپردازد. مثلاً او با به‌کارگیری افعال امری در ابیات زیر، مخاطب و اطرافیان را به اطاعت از خواجه احمدبن‌حسن میمندی ترغیب می‌سازد. هدف از ارائه چنین تفکری، حفظ انسجام مرکز قدرت با تأیید وزارت چنین شخصی و برانگیختن حس همدلی مخاطب با این مجموعه است:

هرچند کس به سر نشود پیش هیچ‌کس　　پیشش به سر شوید و مگویید کاین خطاست
گر هیچ‌کس به خدمت نیکو سزا بود　　او را کنید خدمت نیکو که او سزاست

(فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۲۴)

همچنین، شاعر با استفاده از عبارت‌های تمنایی نظیر «خوش نخسبم تا نبینم بر در میدان تو» (همان: ۱۰۸) یا عبارت‌هایی همچون «ارجو» و «آرزوی دل بندگان» در ابیات زیر، آرزوی استحکام درازمدت برای دولت امیرمسعود می‌کند:

ارجـو کـه فرخـی بـود و فـر خجسـتگی　　و ایزد بـه کـار ملـک مـر او را بـود معـین
چونـان کـه آرزوی دل بنـدگان اوسـت　　سـالی هـزار باشـد در مملکـت مکـین
(همان: ۳۳۹)

یا شاعر با ذکر عبارت‌های سوگندی نظیر «لا والله» (همان: ۳۵۲) یا ابیاتی نظیر «به یزدان! که کس در پرستیدنش/ نکرده‌است هرگز به مویی زیان» (همان: ۲۴۸) ضمن پافشاری بر تبعیت از سلطان محمود، فرمانبری از او را بدون زیان جلوه می‌دهد تا از این طریق حس همدلی مخاطب را برانگیزد. همچنین، فرخی با به‌کارگیری عبارت‌های دعایی همچون «ان شاءالله» (همان: ۳۵۳) از خداوند درخواست می‌کند که ممدوح به نهایت سعادت دست یابد. یا شاعر در قصیده زیر با تکرار فعل دعایی «باد» و نیز ذکر صفت «فرخنده» برای خدمتگزاری سلطان محمود غزنوی، خواستار پایداری حکومت و افزایش میزان وحدت دولت او از طریق همبستگی شاهان در تبعیت از اوست:

چونـان‌کـه کـران نیسـت شـمار هنـرش را　　شـاهیش بـی‌انـدازه و بـی‌حـد و کـران بـاد
هـر شـاه کـه یـک روز میـان‌بسـته بـه شـاهی　　در خـدمت فرخنـده‌ی او بسـته میـان بـاد
امـروز جهانـدار و خداونـد جهـان اوسـت　　همـواره جهانـدار و خداونـد جهـان بـاد
(همان: ۳۷)

شاعر با بهره‌گیری از پند و اندرز، خصلت احسان و نیکوکاری امیرمحمد غزنوی را برجسته می‌سازد تا از این طریق، علت دلبستگی مردم را به او بیان کند؛ در ادامه، شاعر با بیان اینکه انسان با بهره‌گیری از نیروی خرد می‌تواند امر خوب را از بد تشخیص دهد و انجام کار نیک دشوارتر از کار بد است، به دنبال برجسته‌کردن این موضوع است که امیرمحمد نیز با نهایت خردمندی و با تقبل زحمت بسیار، به دنبال نیکی‌کردن به مردم است. در حقیقت، هدف شاعر از ارائه این موعظه، تحکیم وحدت درون‌گروهی هواخواهان امیرمحمد و به تبع آن، برانگیختن حس همدلی و حمایت مخاطب نسبت به اقدامات و تصمیمات اوست (همان: ۲۷۹). در مجموع، شاعر در این راهبرد با استفاده از شگردهای مذکور، به برجسته‌سازی نقاط قوت خودی و صفات و ویژگی‌های مثبت ممدوح بر اساس مربع ایدئولوژیک ون‌دایک پرداخته‌است تا بتواند ضمن تأکید بر انسجام دربار غزنه و حفظ موقعیت و منافع خود، حس همدلی و همکاری مخاطب را با آنان برانگیزد.

۳. ۱. ۴. صورت‌های ضد واقع‌گرا

در این راهبرد، «گوینده/نویسنده، مخاطب‌های خود را در ارتباط با رویدادهای نامعقول و نامناسب با استدلال هوشیار می‌کند. این استراتژی، اغلب در قالب ساخت‌های زبانی نظیر «چه اتفاقی می‌افتد اگر ...» نمایانده می‌شود» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۲۶). فرخی این راهبرد را در دو حیطه‌ی معنایی ترهیب مخالفان و سپس، بدخواهی و نفرین‌کردن آنان استفاده کرده‌است (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۳، ۴، ۲۰۳، ۲۷۹، ۳۰۰ و ...). مثلاً شاعر در ابیات زیر با تهدید مخالفان به شکل‌های متنوع، سعی دارد پیامدهای ناگوار سرکشی از امیرمسعود را برجسته سازد. طبق دیدگاه ون‌دایک، مصراع‌های دوم ابیات زیر، به نوعی پاسخی هستند برای این سؤال مقدر که «اگر کسی از امیرمسعود نافرمانی کند چه اتفاقی برای او می‌افتد؟». این‌گونه ابیات در راستای بیان دولتمندی و قدرتمندی ممدوح و ارائه چهره‌ای خیانتکار، متکبر و ضعیف از دشمن است.

بنابراین، آنها بیانگر دو ضلع از اضلاع مربع ایدئولوژیک مبنی بر پررنگ‌سازی جنبه‌های منفی دیگری و برجسته‌سازی نقاط مثبت خودی هستند:

هر بزرگی که سر از طاعت او بازکشید / سرنگون گردد و افتد به چه سیصد باز
شهریاری که خلافش طلبد زود افتد / از سمنزار به خارستان وز کاخ به کاز
نتوان جست خلافش به سلاح و به سپاه / زانکه نندیشد شیر یله از یشک گراز
ور بدین هر دو سبب خیره‌سری غره شود / همچنان گردد چون مور که گیرد پرواز
گر کسی بر دل، جز طاعتش اندیشه کند / موی گردد به مثل بر تن آن کس غماز

(همان: ۲۰۳)

یا شاعر در جملات نفرینی نیز از این راهبرد به شکل چشمگیری استفاده کرده‌است (همان: ۳۶). فرخی برای عینیت‌بخشی به این راهبرد از صنایع زبانی و بلاغی نظیر اصوات و شبه‌جمله‌ها مثل «وای آن خصم که در رزم بدو گویی گیر» (همان: ۷۹)، «ای وای سپاهی که به جنگ ملک آید» (همان: ۴۰)؛ حیوانات وحشی و مرگبار نظیر اژدها، شیر، ببر، گرگ و افعی (همان: ۲۹، ۹۴، ۲۳۰، ۲۶۰، ۲۷۳ و ...)؛ تمثیل که به نوعی زیربخش راهبرد مثال‌آوردن است (همان: ۲، ۲۵۲، ۳۵۰، ۲۶۴ و ...)؛ استعاره‌ی مفهومی کشاورزی (همان: ۱۴، ۱۷، ۱۱۹، ۳۴۲، ۲۵۲ و ...) استفاده می‌کند. در نهایت، شاعر در ادامه‌ی چنین تهدیداتی با در نظر گرفتن این سؤال که «اگر مخالفان با وجود همه‌ی این تهدیدات در برابر ممدوح همچنان گستاخی کنند چه اتفاقی می‌افتد؟» آنها را شایسته‌ی هرگونه بلا و بدی می‌داند (همان: ۱۹).

۳. ۱. ۵. دراماتیزه‌شدن

به عقیده ون‌دایک، «مطرح‌کردن یک مسئله سیاسی با به‌کارگیری واژه‌های عاطفی که مخاطب را تحت تأثیر احساسات قرار دهد، دراماتیزه‌شدگی نام دارد» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۱۰۲). فرخی نیز به سبب اینکه در نوازندگی و موسیقی مهارت داشته، به‌خوبی از ظرفیت آهنگ الفاظ و حروف به منظور تحت کنترل درآوردن عواطف مخاطب آگاه بوده‌است؛ مثلاً با بیان احساسی زحمات سلطان محمود -که در طول مسیرهای لشکرکشی برای اشاعه‌ی دین متحمل شده‌ا- او را به‌عنوان قهرمان دینی جلوه می‌دهد که توانسته با توفیق الهی از مهلکه‌های مختلف عبور کند (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۵۱، ۶۱، ۶۲، ۹۳ و ...). از این رو، شاعر با برانگیختن حس همذات‌پنداری، مخاطب را به سپاس‌گزاری از تلاش‌های ممدوح تحریض می‌کند تا به تقویت جناح خودی بپردازد. شاعر در این زمینه، علاوه بر راهبرد دراماتیزه‌شدگی از راهبرد بزرگ‌نمایی نیز بهره برده تا قدرت و به‌خصوص چاره‌اندیشی محمود را که توانسته بر همه‌ی این موانع پیروز شود، به‌طور برجسته تبلیغ کند. در این راستا، شاعر با ایجاد فضایی دهشتناک با استفاده از کلمات و تصاویر خشن، طبیعت خشن، ویرانی‌ها و اعدام‌های گسترده و نیز به‌کارگیری کلمات توهین‌آمیز و برچسب‌های ایدئولوژیک، حس انزجار و نفرت مخاطب را علیه جبهه مخالف برمی‌انگیزد؛ مثلاً شاعر در ابیات زیر با کاربرد الفاظ توهین‌آمیزی مثل «سگ ملعون» و زمینه‌چینی‌هایی که پیش از این ابیات انجام داده، حس نفرت مخاطب را علیه خلیفه‌ی فاطمی (المستنصربالله) و به‌طور کل فرقه‌ی باطنیه برمی‌انگیزد:

وان سگ ملعون که خوانند اهل مصر او را عزیز / بسته و خسته به غزنین اندر آورده ذلیل
دار او بر پای‌کرده در میان مرغزار / گرد کرده سنگ زیر دار او چون میل میل

(همان: ۲۲۱)

بنابراین، شاعر از یک سو با ارائه‌ی تصویری نستوه از محمود در راه دینداری، هیجانات مذهبی و احساس پرستش مخاطب را هدف قرار می‌دهد و از سوی دیگر، با ارائه تصویری پلید از جبهه‌ی مخالف و انتساب صفات ارزشی نظیر ملعون و لعین (همان: ۱۵۶، ۲۴۱، ۲۸۹، ۲۹۳ و...)، ژاژخای و مترادفاتش نظیر یافه‌درای، بیهوده‌گو، خام‌درای (همان: ۳۰۶، ۳۶۷ ، ۳۷۲، ۳۹۵، و ...)، کودن و ابله (همان: ۲۵۳، ۳۲۷، ۳۴۲، ۳۴۶ و ...)، سفله و پست (همان: ۱۶۶، ۱۸۴، ۳۰۲ و ...) به تحریک حس نفرت و بیزاری مخاطب می‌پردازد.

از دیگر حوزه‌های مفهومی که با استفاده از راهبرد دراماتیزه‌شدگی بیان شده، سبک زندگی است. شاعر در هنگام مرگ یا بیماری ممدوح، سبک غم‌انگیزی از زیستن را به همگان توصیه و تحمیل می‌کند؛ مثلاً او در قصیده‌ای که درباره بهبودی امیریوسف پس از بیماری چندروزه است، با استفاده از وزن عروضی سنگین و آرام، شگردهای زبانی و بلاغی نظیر بیان اغراق‌آمیز دعاکردن اطرافیان، بیان بی‌قراری دل‌ها و انحلال مجالس بزم به شکل استفهام انکاری و با چاشنی جان‌بخشی، استفاده از جملات منادایی (یا اللهی)، کاربرد عبارت‌های عاطفی نظیر «نژند و خسته جگربودن»، «بی‌آب‌ورنگ بودن» و تکرار واژه‌ی «دل» در ترکیبات «دل‌سوخته، دل اندروای» سعی کرده همه‌ی مردم را به اندوه دعوت کند تا احساس همدردی همگان را برای ممدوح جلب کند:

در این میانه که او می نخورد و برننشست — شنیده‌ای که دل خلق هیچ بود به جای
ز هیچ باغ شنیدی نوای عودنواز — ز هیچ خانه شنیدی سرود رودسرای؟
نخورد هیچ کسی می، که روزگار نگفت — به می، که زود مر این می‌خورنده را بگزای
ترنج زرد همی‌خواست شد به باغ امیر — سپهر گفت مر او را که نیست وقت بپای
نه آب دیدم بر روی سروران حشم — نه رنگ دیدم در روی لعبتان سرای
همه جهان به دل سوخته همی‌گفتند — که یا الهی! مکروه را به ما منمای

(همان: ۴۰۰)

نمونه‌ی دیگر چنین ابیاتی را می‌توان در قصیده‌ای که در رثای سلطان محمود گفته شده، مشاهده کرد (همان: ۹۰-۹۲). در چنین ابیاتی، شاعر که نتوانسته دمی خوش باشد، پس در کلامش اجازه نمی‌دهد هیچ‌کس لحظه‌ای به عشرت‌جویی بپردازد؛ از این رو، شاعر، مصالح دیگران را در حیطه‌ی منافع شخصی خود و ممدوح تعریف می‌کند و هر اتفاق خوشحال‌کننده یا غم‌انگیزی را به سایرین نیز تسری می‌دهد که این امر، نوعی تحمیل عواطف به مردمانی است که تاکنون هیچ بهره‌ای جز آزار و شکنجه از ممدوح او ندیده‌اند.

از دیگر عرصه هایی که فرخی از راهبرد دراماتیزه‌شدگی بهره برده، حوزه‌ی بخشندگی و نیکوکاری ممدوح در قبال عامه‌ی مردم و طبقه‌ی ضعیف جامعه است. اگرچه سلاطین غزنوی و درباریان ارتباط اندکی با طبقه‌ی فرودست جامعه داشتند؛ اما شاعر برای مردمی جلوه‌دادن ممدوح و جلب حمایت اکثریت جامعه، با لحن و کلامی احساسی، ممدوح را حامی مستضعفان معرفی می‌کند؛ مثلاً شاعر در ابیات زیر، از روایات دینی نیز برای عمق‌بخشی بیشتر به احساسات مردم نسبت به ابوالحسن علی‌بن‌الفضل‌بن‌احمد بهره برده:

ضعفا را به همه حالی یارست و خدای — یار آن است به هر وقت که یار ضعفاست
هم ز بهر ضعفا مال خداوند بسا — بپذیرفت و بیفزود و برآورد و بکاست
هم دل خلق نگه دارد و هم مال امیر — کارفرمای چنین در همه آفاق کجاست
رمضان آمد و دیوان مؤونت برداشت — خلق را گفت مرا شادی از ایام شماست
لاجرم بر تن و بر جان امیر از همه خلق — روز تا روز به نیکی ز دگرگونه دعاست

(فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۲۷)

یا در مدح امیرمحمد نیز این‌گونه بیان احساسی به منظور برجسته‌سازی نیکوکاری و یاریگری او مشهود است (همان: ۲۷۹، ۲۲۴، ۲۲۵)؛ البته، این راهبرد درباره‌ی قدرتمندان مستبد با راهبرد وارونه‌سازی حقایق ادغام می‌شود؛ درواقع، برخلاف تلقی شاعر درباره‌ی محمود که گفته «چونان که ازو عالمی از بد به امان‌اند» (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۳۶) یا «هرگز نگشتی کینه‌ور، هرگز نگشتی کینه‌کش» (همان: ۲۶۱) این پادشاه در طول دوران فرمانروایی خود پیوسته در حال تاخت‌وتاز بر مردم بی‌گناه بوده؛ بنابراین، شاعر از تلفیق دو راهبرد مذکور در پی ارائه تصویری دلخواه و برشی کوتاه از ممدوح آرمانی خود به مخاطب است.

۳. ۱. ۶. مثال‌آوردن

در این تکنیک «برای عینی‌کردن جزئیات یک موضوع، نمونه‌های جانب‌دارانه درباره‌ی آن آورده می‌شود» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۷۰). فرخی با استدلال‌های شاعرانه و بهره‌گیری از گونه‌های متعدد تمثیل و قیاس‌های پی‌درپی به دنبال افزایش میزان حقیقت‌مانندی و اقناع‌کنندگی کلامش است. «گاه در اشعار او فکر و لحنی منطقی می‌بینیم. گویی وی درصدد اقناع خواننده است و برای این منظور، استدلالی به‌کار می‌برد؛ ولی در اینجا به جای مقدمات عقلانی، قیاس و استدلال بر مبانی خیالی مبتنی است و شاعر با قدرت تعبیر و هنرمندی خود توانسته‌است زمینه‌ای چنین فراهم بیاورد و مقصود خود را از این طریق بیان کند و در ضمن با استنتاج از این مقدمات، موضوع را باورکردنی جلوه دهد» (یوسفی، ۱۳۷۰: ۵۰۹-۵۱۰). مثلاً شاعر در قصیده‌ای به بیان وزارت‌یافتن مجدد حسن میمندی در دوران سلطنت مسعود غزنوی پس از تحمل شش‌سال حبس در دوران سلطان محمود پرداخته‌است. از این رو، قصد دارد در نظر مخاطب و درباریان، شایستگی و منزلت میمندی را همچون سال‌های پیش جلوه دهد. برای این منظور، از مثال‌های پی‌درپی استفاده می‌کند تا ذهن مخاطب را با توجه به قطعیت و حقیقت‌مانندی مثال‌ها، به سمت مقصود خود سوق دهد:

بودن تو به حصار اندر جاه تو نبرد — آن نه جاهی است که تا حشر پذیرد نقصان
شرف و قیمت و قدر تو به فضل و هنر است — نه به دیدار و به دینار و به سود و به زیان
هر بزرگی که به فضل و به هنر گشت بزرگ — نشود خرد به بد گفتن بهمان و فلان
گرچه بسیار بماند به نیام اندر تیغ — نشود کُند و نگردد هنر تیغ نهان
ورچه از چشم نهان گردد ماه اندر میغ — نشود تیره و افروخته باشد به میان
شیر هم شیر بود گرچه به زنجیر بود — نبرد بند و قلاده شرف شیر ژیان
باز هم باز بود، ورچه که او بسته بود — شرف بازی از باز فکندن نتوان

(فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۳۰۴)

تمثیل و استدلال‌های شاعرانه دارای نمونه‌های چشمگیر در حیطه‌های مختلف معنایی و اغلب در راستای تأیید خصلت‌های ممدوحان است (همان: ۵، ۱۵، ۱۶، ۲۳۹، ۳۱۵، ۳۷۲، و ...). همچنین، شاعر برای تقویت ویژگی‌های مثبت جناح خودی (ممدوح) بر اساس مربع ایدئولوژیک، از ضرب‌المثل‌های رایج بهره برده تا بر اساس قدرت نفوذ و مقبولیت آنها در متن جامعه و نیز دلالت ظریف و شیرین به محتوا، مخاطب را با اندیشه‌ی خود هماهنگ سازد و نتیجه لازم را در حوزه‌ی مدیحه‌سرایی کسب کند (همان: ۲۷۰، ۲۷۶، ۳۰۷، ۳۵۲).

۳. ۱. ۷. فاصله‌گذاری

ون‌دایک تضاد منافع گروه‌های مختلف را عامل استفاده از فاصله‌گذاری می‌داند که با توجه به مربع ایدئولوژیک به‌عنوان راهبرد کلی متن، به صورت استفاده از ضمایر شناخته‌شده «ما» و «آنها» تحقق می‌یابد (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۷۰). شاعر نیز با به‌کارگیری صورت‌های زبانی و مرزبندی میان آنها، در پی نشان‌دادن دو جناح مخالف است. «از نظر دریدا، افراد به حاشیه‌رانده به علت تفاوتشان با صاحبان قدرت، حق ورود به قلمروی زبان را ندارند؛ در نتیجه، نقشی در تولید معنا و بازنمایی ندارند» (شهبازی‌مقدم و وظیفه‌شناس، ۱۳۹۵: ۴۷). فرخی نیز با به‌حاشیه‌راندن پادشاهان در برابر ممدوح، جایگاهی سلطه‌جویانه برای او در نظر مخاطب رقم می‌زند. شاعر با تلفیق این راهبرد با راهبرد پیش‌فرض به بیان بی‌همانندی ممدوح در فضایل جسمانی و نفسانی نسبت به دیگر پادشاهان و بزرگان ملی و دینی می‌پردازد. او برای عینیت‌بخشی به این راهبرد، از شگردهای زبانی و بلاغی نظیر استفاده از ادات انحصار و استثناء نظیر «به‌جز، هیچ، جز، نه» (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۳۱، ۹۲، ۲۵۱، ۳۹۸ و ...) و افعال انحصاری مثل «سزد» (همان: ۱۶۸، ۲۹۵، ۳۸۱ و ...) بهره می‌گیرد. همچنین، او با کاربرد صفات تفضیلی و عالی (همان: ۲، ۲۰۶، ۳۰۱، ۳۶۸ و ...) ضمن ایجاد فاصله‌گذاری میان ممدوح با دیگران، از راهبرد بزرگ‌نمایی بهره می‌برد؛ مثلاً شاعر در ابیات زیر با کاربرد ادات «جز» و فاصله‌گذاری میان امیرمحمد غزنوی با «خسروان جهان و دگران» تلاش دارد مخاطب را به تبعیت از ممدوح دلخواه خود ترغیب سازد:

اگر ترا سخن اندر خور ستایش اوست — ز خسروان جهان جز به خدمتش مگرای
و گر پسند کند خدمت ترا یک روز — به روز جز به درِ او مکن درنگ و مپای
چو دل به خدمت او دادی و ترا پذرفت — ز خدمت دگران دل چو آینه بزدای
کسی که خدمت جز او کند همیشه بود — ز بهر عاقبت خویشتن دل اندروای

(همان: ۳۸۵)

این فاصله‌گذاری نه تنها میان ممدوح با دیگران است؛ بلکه حتی خادمان ممدوح نیز از سایر بزرگان ملی و دینی برتر دانسته شده‌اند (همان: ۲، ۵، ۶، ۳۲، ۳۵، ۳۹، ۴۵، ۵۹ و ...). شاعر حتی حیوانات تحت اختیار ممدوح را از سایر حیوانات وحشی و اسطوره‌ای به لحاظ قدرت و جنگاوری برتر دانسته (همان: ۱۲، ۱۷، ۱۷۴، ۲۱۲، ۲۲۰، ۳۴۰). فرخی از اشاره‌گرهای اجتماعی نیز برای فاصله‌گذاری بهره برده‌است. «اشاره‌گر، عنصری زبانی به حساب می‌آید که مقید به بافت موقعیتی است؛ یعنی به مکان، زمان یا شخصی اشاره دارد که از طریق بازشناسیِ موقعیت اجرای سخن شناخته می‌شود. اشاره‌گر اجتماعی، عنوان، صفت و لقبی است که به اقتضای موقعیت اجتماعی افراد انتخاب می‌شود» (صفوی، ۱۳۸۳:

۱۶۷). شاعر با کاربرد چشمگیر اشاره‌گرهایی نظیر «بندگان، رهیان، چاکران و ...» (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۸، ۲۱، ۱۳۱، ۲۲۰، ۲۶۷، ۲۷۹، ۲۸۶، ۳۱۲، ۳۵۹ و ...) میان گروه خودی و جناح مخالف فاصله می‌اندازد.

حوزه‌ی مفهومی دیگر در راهبرد فاصله‌گذاری، برجسته‌سازی سبک زندگی اشرافی در برابر سایر سبک‌های جامعه است. فرخی بیشتر عمر شاعری خود را در درباری گذرانده که روی شکست ندیده و ارتباطی با طبقات پایین‌دست جامعه نداشته‌است و از آنجا که او از فقر محض به زندگی اشرافی رسیده، این تحول شگرف، تأثیر بسزایی در زندگانی، روحیه و شعر او داشته و ذهنیت اشرافی‌گری در همه جوانب شعری او از جمله گزینش واژگان، صورخیال و مضمون‌آفرینی‌ها بازتاب یافته‌است. در بیشتر قصاید اجزای طبیعت (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۳، ۱۶۶، ۲۹۶ و ...)، داغگاه، سپاه و سکونتگاه ممدوح (همان: ۱۷۵، ۵۸، ۵۹، ۹۹، ۱۰۰ و ...) و حتی لحظات غمگینانه (همان: ۳۸۰) رنگ و بوی اشرافی دارند. «هدف از کاربرد این نشانه‌ها و نمادها، فاصله‌گذاری میان شکوه و مقام عظیم قدرت سیاسی با موقعیت پست و پایین طبقه‌ی اجتماعی است» (فکوهی، ۱۳۷۸: ۹۲). به همین سبب، شاعر به اطرافیانش فخرفروشی می‌کند و خود را از مردم فرودست متمایز می‌سازد. مثلاً شاعر در ابیات زیر، ضمن مباهات به زندگی متنعم خود، با بیان فاصله خود از امیران و بزرگان، به نوعی برتری ممدوح خود را نیز القا می‌کند تا همه را به اطاعت از او ترغیب سازد:

با ضیعت بسیارم و با حانه‌ی آباد — با نعمت بسیارم و با آلت بسیار
هم با رمه‌ی اسبم و هم با گله‌ی میش — هم با صنم چینم و هم با بت تاتار
ساز سفرم هست و نوای حضرم هست — اسبان سبک‌بار و ستوران گران‌بار
از ساز مرا خیمه چو کاشانه‌ی مانی — وز فرش مرا خانه چو بتخانه‌ی فرخار
میران و بزرگان جهان را حسد آید — زین نعمت و زین آلت و زین کار و ازین بار
محسود بزرگان شدم از خدمت محمود — خدمتگر محمود چنین باید هموار

(فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۸۱)

«البته این‌گونه تعبیرات با فرخی آغاز نشده و پیش از او، شاید بتوان گفت بیشتر در شعر شاعران درباری سابقه داشته است و هم پس از او معمول شده؛ اما در دیوان فرخی و بعضی دیگر از شاعران دربار غزنه، این نوع مضامین فراوان و جالب توجه است و انعکاس مشهودات آنان در دستگاه پرشکوه و مزّین غزنویان بوده‌است» (یوسفی، ۱۳۷۰: ۴۱۶). فرخی در راستای برجسته‌سازی تمایز طبقاتی و فاصله‌گذاری اجتماعی، از میان همه‌ی مردم، صرفاً ممدوح را سزاوار اموری نظیر باده‌گساری (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۳۵)، فرمانروایی و ستایش (همان: ۳۸۵)، بخشندگی (همان: ۲۵۱) و چوگان‌بازی (همان: ۲۱) می‌داند:

باده‌خوردن، ز همه خلق مر او راست حلال — کس مبادا که به او گوید تو باده مخور

(همان: ۱۳۵)

۳. ۱. ۸. هم‌معنایی

به باور ون‌دایک «این استراتژی به معنای بهره‌گیری از عباراتی است که کم و بیش، ولی نه کاملاً، معنای یکسان دارند؛ اما با واژه‌های مختلف صورت‌بندی شده‌اند. گاهی نویسنده/گوینده از این ترفند برای تأکید بر مفهوم و معنی خاص بهره

می‌گیرد» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۶۹). در قصاید فرخی نیز به سبب اینکه «مدح، موضوعی محدود است و به نسبت‌دادن خوبی‌ها و فضایل به ممدوح و برائت ساحت او از صفات ناپسند و دعای وی و آرزوی ناکامی و قهر دشمنانش پایان می‌پذیرد؛ خاصه که ممکن است چندین قصیده در مدح یک نفر آمده باشد» (یوسفی، ۱۳۷۰: ۳۵۱) به‌ناچار یکنواختی و هم‌معنایی مضمون مشاهده می‌شود. شاعر برای به‌کارگیری این راهبرد از صنایع زبانی و بلاغی نظیر تکرار در همه‌ی ابعاد، مثل تکرار تکواژ، واژه، عبارت و ساخت دستوری جملات بهره برده‌است:

آنکه بر درگاه او خدمت‌گرانند از ملوک — هر یکی اندر دیار خویش روی صد تبار
پادشاهی کو بداند نام نیک از نام بد — خدمت سلطان کند بر پادشاهی اختیار
خدمت سلطان به جان از شهریاری خوش‌ترست — وین کسی داند که خواهد برخورد از روزگار
هر کسی کو خدمت محمود را شایسته گشت — عاقبت محمود خواهد کردن او را کردگار
هر که را توفیق یارست او بدان خدمت رسد — بخ بر آن کس باد کان کس را بود توفیق یار

(فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۸۵)

در ابیات فوق، ضمن تکرار واژه‌ی «خدمت» در همه‌ی ابیات، بیت‌های یک، دو و سه دارای این مفهوم مشترک‌اند که پادشاهی که در پی کسب خوش‌نامی و آسایش است، خدمت به محمود غزنوی را بر جایگاه کنونی‌اش باید ترجیح دهد و در ابیات چهار و پنج، توفیق الهی، لازمه‌ی چنین خدمت و سرانجام نیک معرفی شده‌است (همان: ۲۷، ۶۸، ۹۴، ۲۶۴، ۲۶۵، ۳۵۱، ۳۶۰ و ...). همچنین، شاعر از تکرار واژه و ساخت دستوری جمله به منظور برجسته‌سازی میزان جنگاوری و خشونت ممدوح برای جلوگیری از آشوب در قصیده ۳۹ بهره برده‌است (همان: ۸۳-۸۴). شاعر در این قصیده با رعایت موازنه مصاریع و ردیف قراردادن کلمات «خلاف تو» و «بسا» در آغاز ابیات «ذهن مخاطب را از دو سو منتظر نگه می‌دارد: یکی در سویه‌ی نوشتاری و دیداری و دیگر، در سویه‌ی گفتاری و شنیداری؛ و وقتی انتظار مخاطب با تکرارهای منظم برآورده می‌شود، ذهن به اقناع مطلوب خویش می‌رسد» (خلیلی‌جهان‌تیغ، ۱۳۸۲: ۶۰). در این قصیده، ابیات ۱۸ تا ۲۵ مفهوم مشترک فرارکردن و آوارگی دشمن را بیان می‌کند و ابیات ۳۹، ۴۲ و ۴۳ بیانگر مفهوم مشترک کشته‌شدن مخالفان به دست محمود غزنوی است و ابیات ۴۱، ۴۴ و ۴۵ بر اوج کشتار و تاخت‌وتاز او اشاره دارد و ابیات ۴۶، ۵۱ و ۵۲ بر دشواری و صعب‌العبور بودن مسیر لشکرکشی و تصرف شهرها اشاره دارد. هم‌معنایی در حیطه‌ی سوگ‌سرود و رثای ممدوح نیز در قصاید فرخی مشهود است؛ مثلاً شاعر در قصیده‌ای با عنوان «در ذکر وفات سلطان محمود و رثای او» با تکرار عبارت‌هایی نظیر «آه و دردا» و «خیز شاها» در ابتدای ابیات، مفهوم مشترک را که همانا شادشدن دشمنان و فتنه‌انگیزی آنان است، به شکل‌های مختلف بیان کرده‌است (همان: ۹۰-۹۱). درکل، هم‌معنایی به سبب محدودیت شاعر در مضمون‌پردازی، استفاده برجسته از شکل‌های گوناگون تکرار و سلطه‌ی سیاست دینی دربار غزنه در اغلب ابیات شاعر دیده می‌شود که نتیجه آن، برجسته‌سازی و تحمیل مؤثرتر اندیشه به ذهن مخاطب است.

۳. ۱. ۹. تشبیه

تشبیه عبارت از «به‌کارگیری واژه یا عبارتی ویژه است که طی آن معنا به صورت قیاس یک مورد با مورد دیگر با در نظرگرفتن وجه اشتراکشان مورد مقایسه قرار می‌گیرد» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۹۹). فرخی از این راهبرد در حیطه‌های مفهومی

نظیر عینیت‌بخشی به توان نابودگری ادوات جنگی ممدوح با همانندسازی آنها به حیوانات کشنده یا ابزارهای مخرب (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۷۷، ۲۳۰، ۲۷۴، و...)، افزایش شوکت ممدوح با همانندسازی او به بزرگان ملی و دینی (همان: ۲۷۳، ۳۸۷)، برجسته‌سازی نیروی جنگاوری ممدوح با تشبیه او به حیوانات قوی‌هیکل و درنده (همان: ۲۳۰، ۲۶۰، ۲۸۲، ۳۶۱ و ...) و همانندکردن دشمنان ممدوح به امور بی‌ارزش همچون خار و خاشاک (همان: ۲۵۴) و حیوانات پلید مثل کفتار، سگ، خوک، روباه ... (همان: ۱۵۷، ۱۹۰، ۱۹۲، ۱۹۳، ۳۴۷ ...) و حشرات ضعیف (همان: ۲۵۴) استفاده کرده‌است. شاعر در زمینه‌ی همانندسازی ممدوح به بزرگان ملی و دینی، اگر قصد برجسته‌سازی توان جنگجویی و کشورگشایی ممدوح را داشته باشد، او را همتراز و همانند رستم، سام و اسکندر مقدونی می‌داند (همان، ۱۳۷۸: ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۵۹ و ...) و اگر به دنبال انتساب وجهه شرعی و مبارزات دینی به ممدوح باشد، او را به حضرت علی (ع) همانند می‌کند (همان: ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۳۲، ۱۵۱، ۲۸۷ و ...)، اگر به دنبال توجیه برخورداری ممدوح از فرّ پادشاهی و ایزدی باشد، او را نظیر جم (کیخسرو) می‌داند (همان: ۳۵، ۱۰۷، ۱۲۸، ۲۳۷، ۲۳۸ و ...) و اگر در پی متمایز نشان‌دادن عدل و انصاف ممدوح از سایر پادشاهان باشد، او را همچون عمر و انوشیروان معرفی می‌کند (همان: ۱۱، ۱۶۳، ۱۸۲، ۲۷۳ و ...) تا هم جنبه‌ی مشروعیت حکومت ممدوح را توجیه کند و هم همچون سامانیان، با انتساب تبار و نسل ممدوح به پادشاهان پیش از اسلام، جنبه‌ی مقبولیت حکومت او را فراهم سازد. همچنین، شاعر در راستای القای مؤثرتر مهابت ممدوح به ذهن مخاطب، در تصاویر غنایی‌اش همچون توصیف اجزای طبیعت، فصل بهار و پاییز، نخجیرگاه، اعضا و جوارح انسان و حتی مفاهیم تعلیمی و عقلانی از عناصر و موجودات خشن به‌عنوان مشبه‌به استفاده کرده‌است (همان: ۶۷، ۱۰۱، ۱۴۷، ۱۵۲، ۱۷۴، ۲۱۰، ۲۹۶، ۳۰۶، ۳۵۴، ۳۸۰ و ...). به‌ویژه در توصیه به سخاوت و پرهیز از بخل از مشبه‌به‌های خشن و لشکری بهره برده (همان: ۱۷، ۹۹، ۲۱۷، ۲۱۲، ۲۸۲، ۲۹۷، ۳۱۹، ۳۵۶ و ...) تا از یک سو، گستردگی سخاوت ممدوح را با نوعی تحمیل غیرمستقیم القا کند و از سوی دیگر، مهابت ممدوح و به‌تبع آن، ارعاب و تهدید دشمنان را به شکل ضمنی در اثنای موعظه بیان کند و در نهایت، قصد دارد به‌عنوان شاعری مبلغ، با گوشزدکردن اهمیت سخاوت در شریعت اسلام، آن را در بین ممدوحان دیگر و حتی مردم جامعه تسری دهد تا منافع شخصی خودش نیز تأمین شود. فرخی برای اثربخشی بیشتر این راهبرد کلامی، تفنن‌هایی نیز در نحوه‌ی تشبیهات اِعمال کرده‌است؛ مثلاً در اشعاری که در مدح مهارت شکارگری امیرمحمد یا مهارت چوگان‌بازی امیریوسف است، ابتدا موضوعی را ذکر می‌کند؛ سپس، در بیت بعد با ذکر عبارت «راست گفتی» تشبیهی متناسب با بیت قبل ذکر می‌کند که عمدتاً سعی دارد از طریق تلفیق راهبرد همانندسازی با راهبرد هم‌معناسازی، اثربخشی کلامش را مضاعف کند (همان: ۱۰۰ و ۱۲۵). یا شاعر با استفاده از تشبیهات ملفوف، دو راهبرد همانندسازی و راهبرد آشکارسازی را برای القای بهتر اندیشه‌اش تلفیق کرده‌است (همان: ۱۴۶). در ضمن، از آنجا که سایه‌ی سیاست دینی دربار غزنه بر کلام شاعر سایه افکنده، ناگزیر تشبیهات او رنگ و بوی دینی و ایدئولوژیک به خود گرفته‌است و می‌توان آنها را جزء تشبیهات تلمیحی به شمار آورد که در راستای تأیید و تحکیم سیاست مذکورند (همان: ۲۷، ۱۷۷، ۲۱۴، ۲۶۶، ۳۰۶ و ...).

۳. ۱. ۱۰. آشکارسازی

در این راهبرد «گوینده/نویسنده با بیان مستقیم آنچه درون عبارت پنهان شده‌است، به آشکارکردن و پررنگ‌کردن مطلب می‌پردازد» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۱۰۵). شاعر نیز با بیان مصادیق و به درازاکشیدن کلام به تقویت گزاره‌ی مورد نظر خود

پرداخته‌است. اصولاً یکی از مختصات شیوه‌ی شاعری فرخی، بیان جزئیات و دقت نظر در توصیفات و تأثر شدید از محیط پیرامون است و از آنجا که شاعر غالباً به مرکز قدرت نزدیک بوده و در رزم و بزم آنان حضور داشته، کلامش با توصیفات روشن و آشکارکردن ابعاد مختلف حوادث تاریخی همراه بوده‌است. «یکی از خصیصه‌های شعر فرخی توصیف و بیان جزئیات وقایع، جاها و صفات اشخاص است و هر چه او نقش کرده به تصویری تمام می‌ماند» (یوسفی، ۱۳۷۰: ۸۴). از این رو، شاعر با توضیح و ذکر مصداق برای موضوعات ستایش‌آمیز خود، به برجسته‌سازی اندیشه خویش می‌پردازد؛ مثلاً او با بیان روایی و تصاویر مفصل از نحوه‌ی کشته‌شدن دشمنان ممدوح، قصد دارد تا مهابت و صلابت او را در برابر مخالفان روشن سازد (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۲۶، ۲۲۶، ۲۶۲). همچنین، این آشکارسازی در حوزه‌ی چگونگی تصرف شهرها، دشواری‌های مسیر لشکرکشی، ستایش خصلت بخشندگی و سخای ممدوح با مصادیق متعدد همراه شده‌است (همان: ۵۱، ۶۲، ۶۷، ۷۴، ۲۰۵، ۳۰۶). «قصیده‌ی فرخی در لشکرکشی سلطان محمود به سومنات فی الحقیقه، تاریخچه‌ای از سفر سومنات است. گذشته از بیان جزئیات وقایع و ذکر اسامی قلاع، فرخی از شرح ترقی مادی هندوستان و ذکر عقاید هندوان چنان یک تصویر را نگاشته که گویا هندوستان قرن پنجم را پیش چشم خود می‌بینیم» (حسن، ۱۳۷۴: ۱۷۸). فرخی برای به‌کارگیری این راهبرد از شگردهای مختلف زبانی و بلاغی نظیر صنعت لف و نشر، عبارات و جملات تأکیدی و تأییدی بهره برده‌است. مثلاً او در سراسر قصیده ۶۹ از لف‌ونشرهای گسترده و چندبیتی برای آشکارسازی منظور خود به شکل هنرمندانه‌ای استفاده کرده‌است (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۴۶). همچنین، او با استفاده از صفات و قیود شمارشی و تدریجی نظیر «دو دیگر، سه دیگر ...» دلایل و مراتب موضوع همچون عزتمندی و دولتمندی امیرمحمد را توضیح می‌دهد (همان: ۱۱۸). استفاده از کلمات پرسشی به صورت متوالی و سپس ذکر پاسخ در راستای ترغیب مخاطب به فرمانبری از ممدوح و ترسیم آینده‌ای درخشان برای او، شگرد دیگر شاعر است (همان: ۲۶۴). فرخی در قصیده‌ای به بی‌مهری سلطان محمود غزنوی به امیرمسعود در اواخر عمر اشاره می‌کند و دلایل آن را توضیح می‌دهد (همان: ۱۴۴–۱۴۵)؛ هدف او از ذکر دلایل، آشکارسازی اطمینان و اعتماد کامل پدر به پسر برای مخاطب و در نتیجه، زدودن هرگونه آثار بی‌مهری و نزاع بین آنهاست؛ در واقع، این چنین آشکارسازی، در راستای ایجاد وفاق و انسجام دربار غزنه و جلوگیری از هرگونه دسیسه و فرصت‌طلبی اطرافیان است.

۳. ۱. ۱۱. مقایسه‌کردن

در این استراتژی برای مقایسه دو فرد یا دو موضوع، نویسنده با درنظرگرفتن برخی از جزئیات برای نشان‌دادن برتری یکی بر دیگری با آوردن استدلال می‌کوشد (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۱۰۲). فرخی گاهی بدون به‌کارگیری ساختار تشبیهی، صرفاً به مقایسه‌کردن و سپس برتر جلوه‌دادن ممدوح خود از دیگران روی آورده‌است (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۶، ۱۰، ۳۲، ۳۵، ۵۹، ۲۳۹، ۳۷۴ و ...). او تلاش می‌کند تا با مقایسه گروه خودی (ممدوح) و غیرخودی (دیگر بزرگان) بر اساس مربع ایدئولوژیک، نقاط مثبت دیگری را کمرنگ جلوه دهد و در سوی مقابل، ویژگی‌های ممدوح را برجسته کند؛ مثلاً در ابیات زیر، شاعر برای تبلیغ خصلت بخشندگی امیرمحمد، خدمت‌گزاران او را با خدمت‌گزاران سایر پادشاهان مقایسه می‌کند:

زایران تو ندانند چه چیزست درم — از پی آنکه نیابند ز تو جز دینار
زایران دگران باز به امید کنند — از پی دیدن دیناری دو چشم چهار

چـــاکران تـــو ندانـنـــد کـــرا بایـــد خوانـــد نـــه ز تنهـــایی، لـــیکن ز غـــلام بســـیار
چـــاکران دگـــران ز آرزوی بنـــده کننـــد نـــام فرزنـــدان تکســـین و تکـــین و دینـــار

(همان: ۹۹)

از دیگر شگردهای فرخی برای به‌کارگیری راهبرد مقایسه‌سازی، تغییر موضوع سخن و گریز از یک موضوع به موضوع دیگر بر اساس شباهت اسمی و بازی کلامی است؛ مثلاً شاعر به سبب اینکه نام ممدوحش، «محمد» است (امیر محمدبن محمود) او را با حضرت محمد (ص) مقایسه می‌کند. در این مقایسه‌سازی، دشمنان ممدوح را همچون ابوجهل و ابولهب، دشمن خدا معرفی می‌کند:

ای محمدسـیرت و نامـت محمـد هـر کـه او از محمـــد بـــازگردد بازگشـــت از دیـــن رب
دشـــمنان تـــو شـــریک دشـــمنان ایزدنـــد بر تو یـک یـک راز گیتـی برگـرفتن «قـد وجـب»
از قیـــاس نـــام تـــو مـــر بدســـگالان تـــرا گـــاه بوجهـــل لعـــین خـــوانیم و گـــاهی بولهـــب

(همان: ۶)

۳. ۱. ۱۲. انکارکردن

نویسنده یا گوینده این استراتژی را با هدف سیاه‌نمایی گروه غیرخودی به‌کار می‌گیرد. تحقق آن در متن به صورت نفی مفهومی است که در وهله‌ی نخست به عنوان صورتی از خودنمودی مثبت یا حفظ ظاهر به کار می‌رود. گوینده یا نویسنده پس از بیان یک حقیقت، با به‌کارگیری رابطه‌ی تضاد به تکذیب همان مطلب در ارتباط با برون‌گروهی می‌پردازد (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۷۱). فرخی از این راهبرد در دو حوزه‌ی معنایی استفاده‌ی چشمگیری کرده: یکی، در زمینه‌ی تحقیر و تخریب بزرگان ملی و دینی؛ و دیگری، در حوزه‌ی زشت‌نمایی ماه مبارک رمضان و فریضه‌ی روزه‌داری. در موضوع اول باید گفت شدت عمل غزنویان در اجرای سیاست دینی و تضعیف روحیه ملی، سبب اثرگذاری در اوضاع اجتماع و به‌تبع آن، در کلام شاعر مدیحه‌سرا شده‌است. به همین سبب، فرخی که بر اساس اشعارش می‌توان گفت دلبستگی عمیقی به مبانی ملی و احساسات قومی نداشته، صفات و اعمال پسندیده را از پهلوانان و قهرمانان ایرانی در راستای جلب نظر ممدوح غیرایرانی انکار می‌کند. در میان همه‌ی بزرگان ملی، شاعر بیش از همه به تحقیر رستم و انکار او پرداخته‌است؛ مثلاً شاعر در ابیات زیر، ابتدا به فخر ورزیدن مردم سیستان به بزرگی و مردانگی سام و رستم اشاره می‌کند؛ اما در ابیات بعد، با انکار چنین افتخاری، آن را به سلطان مسعود نسبت می‌دهد. در حقیقت، شاعر با انکار نقاط قوت طرف غیرخودی و نادیده‌گرفتن و تضعیف اعمال شایسته‌ی این پهلوان و از سوی دیگر، با برجسته‌سازی نقاط مثبت ممدوح خود و انکار کردارها و سیاست‌های نادرست او، در پی تحمیل و تبلیغ الگوی حاکمیتی از پیش تعریف‌شده برای مخاطب است تا مسئله‌ی نژاد و قومیت در راستای منافع و سیاست حکومتی دربار غزنه کمرنگ شود:

مخـــوان قصـــه‌ی رســـتم زاولـــی را از این پس دگـر، کـان حـدیثی اسـت منکـر
از ایـــن پـــیش بـــوده‌اســـت زاولســـتان را بـــه ســـام یـــل و رســـتم زال مفخـــر
ولـــیکن کنـــون عـــار دارد ز رســـتم کـــه دارد چـــو تـــو شـــهریاری دلاور
ز جایی کـه چـون تـو ملـک مـرد خیـزد کـس آنجـا سـخن گویـد از رسـتم زر؟

(فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۴)

همچنین، فرخی به انکارکردن صفات و اعمال شایسته از بزرگان دینی پرداخته است؛ مثلاً شاعر ابتدا به دلاوری حضرت علی (ع) در کندن در قلعه‌ی خیبر اشاره می‌کند؛ اما در ابیات بعد، با انکار قدرت ایشان و برجسته‌سازی قدرت امیر یوسف سپهسالار، به انکار جوانب مختلف این واقعه همچون توفیق و یاری خداوند به حضرت علی (ع)، بهره‌مندی آن امام بزرگوار از ایمان مستحکم و اعتقاد راسخ به آخرت و نیز نادیده‌انگاشتن جوانب مختلف اهمیت فتح این قلعه برای مسلمانان و دلایل شروع جنگ و سایر اقتضائات و ضرورت‌های تاریخی می‌پردازد (همان: ۲۸۷).

درباره‌ی موضوع دوم باید گفت فرخی ابتدا به بیان بخش اندکی از فواید و ثواب روزه‌داری در تغزلات قصایدش می‌پردازد؛ سپس، با انکار ارزش این عمل به‌عنوان یکی از فرایض دینی و بی‌توجهی به فواید جسمانی و روحانی آن برای فرد و جامعه، به اظهار دلزدگی از این ماه مبارک و عمل روزه‌داری می‌پردازد؛ در سوی مقابل، او با اظهار دلبستگی به باده‌گساری پس از اتمام ماه رمضان و بیان بخشی از فواید شراب‌نوشی، بسیاری از مضرات و معایب این عمل حرام را نادیده می‌گیرد (همان: ۱۵۵، ۱۶۰، ۲۴۵، ۳۸۸، ۳۹۱ و ...)؛ مثلاً شاعر در ابیات زیر با انتساب واژگانی نظیر «عذاب، بخیل، اسیر، زحمت، تباه‌کردن، زردشدن، سوختن» به انکار و زشت‌نمایی ماه رمضان می‌پردازد:

چه شود گر برود گو برو و نیک خرام — رفتن او برهاند همگان را ز عذاب
روزه آزادی تن جوید او را چه کنم — چو اسیران نتوان بست مر او را به طناب
عید بر ما می آسوده همی عرض کند — روزه ما را چو بخیلان به ترحم دهد آب
گر همه روی جهان زرد شد از زحمت او — شکرلله که کنم سرخ رخ از باده‌ی ناب
مغزمان روزه‌ی پیوسته تبه کرد و بسوخت — ما و این عید گرامی به سماع و می ناب

(فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۵)

این باده‌طلبی فرخی انگیزه‌ای جز لذت‌پرستی و خوشگذرانی ندارد و از اندیشه‌های عمیق نظیر آنچه خیام و حافظ در نظر داشتند، بی‌بهره است. در واقع، هدف او تبلیغ و تحمیل ارزش‌ها و هنجارهای رایج دربار غزنه به مخاطب است تا ضمن تجلیل از خوی عشرت‌طلبانه‌ی آنان، به تعریف قشری و مصلحت‌اندیشانه از شریعت و مطابق با سلیقه حاکمان و در نهایت، به انحراف افکار عمومی از مسائل سیاسی–اجتماعی به سوی مسائل مبتذل بپردازد تا بی‌کفایتی و خودکامی اربابان قدرت پوشیده شود و در ضمن، از منافع و مصالح خود نیز صیانت کند. فرخی برای عینیت‌بخشی بیشتر به این راهبرد، از شگردهای زبانی و بلاغی نظیر کاربرد قید «نی‌نی» در اشعارش بهره برده‌است؛ در این زمینه، او ابتدا یک یا چند ویژگی و رفتار را به ممدوح نسبت می‌دهد؛ سپس از سخن خود رجوع می‌کند و با ایجاد شرطی جدید آن را مجدد به ممدوح نسبت می‌دهد و او را برتر جلوه می‌دهد (همان: ۲۰).

۳. ۱. ۱۳. بزرگ‌نمایی

بزرگ‌نماییِ واقعیت، به فرایندی گفته می‌شود که با به‌کاربردن واژه یا پاره‌گفته‌ی خاص، موضوع یا مفهومی بیش از اندازه و استحقاق واقعی آن، بزرگ جلوه داده شود (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۱۰۰). در کلام فرخی، بزرگ‌نمایی با تمام درجات و به شکل‌های متنوع در اغلب مضمون‌ها و تصاویر مشاهده می‌شود. درمجموع، شاعر در سه حوزه‌ی معنایی، از این راهبرد کلامی بیشتر استفاده کرده: یکی، حوزه‌ی مقدس و متعالی نشان‌دادن ممدوح (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۳۶، ۱۴۸، ۱۸۹، ۲۸۹،

۳۴۷ و ...) که در این زمینه گفته شده: «سیاست مذهبی دربار غزنه موجب گشته که فرخی، سلطان محمود و بزرگان را به صفت دینداری و دین‌پروری بستاید و درین باب چندان مبالغه کرده که به «ترک ادب شرعی» منتهی شده‌است» (یوسفی، ۱۳۷۰: ۳۶۵). از همین رو، شاعر ممدوح را مبرا از هرگونه عیب همچون فرشته، قرآن و خدا (فرخی‌سیستانی، ۱۳۷۸: ۲۷۴، ۲۷۸، ۳۲۸ و...) و همتراز با همه‌ی پیغمبران (همان: ۲۳۷) معرفی می‌کند و به سبب برخورداری از معجزه و کرامت (همان: ۳۴، ۷۲، ۷۵، ۱۵۵، ۲۵۱، ۳۸۴، ۴۰۰ و ...)، ممدوح را برتر از همه‌ی پیامبران معرفی کرده (همان: ۲۵۰) و شایسته نزول آیه در شأن او می‌داند (همان: ۶۶). حوزه‌ی مفهومی دیگری که شاعر از این راهبرد استفاده کرده، بیان بخشش ممدوح است (همان: ۶۴، ۲۲۷، ۲۴۹، ۲۵۱، ۳۹۳ و ...)؛ به‌ویژه شاعر در ستایش خصلت بخشندگی سلطان محمود پس از فتح سومنات و قلعه‌های متعدد و کسب غنایم، با بیانی اغراق‌آمیز مخاطب را نیز ترغیب به پیوستن به جرگه‌ی خدمت‌گزاران او می‌کند. حوزه‌ی معنایی دیگر، جنگاوری و قدرتمندی ممدوح است. فرخی این خصلت ممدوح را به شکل اغراق‌آمیز در برابر عناصر بی‌جان طبیعت همچون عناصر اربعه و به‌ویژه کوه (همان: ۱۰۸، ۱۳۳، ۱۴۰، ۱۴۸، ۲۰۱، ۳۳۰، ۳۴۶ و ...)، در برابر حیوانات وحشی مثل شیر، کرگدن و فیل (همان: ۱۵۹، ۱۸۹، ۲۱۸، ۳۲۷ ۳۳۰، ۳۹۱ و...)، در میدان شکار و نخجیرگاه (همان: ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۱۶، ۲۲۳ و ...) و در برابر مخالفان قوی‌پنجه (همان: ۶۳، ۶۵، ۶۸، ۸۵، ۲۵۱، ۳۰۲، ۴۰۲ و ...) به‌کار برده‌است. در مورد اخیر، اگرچه شاعر برخلاف مربع ایدئولوژیک، دشمن را قدرتمند نشان می‌دهد و به برجسته‌سازی نقاط مثبت گروه غیرخودی می‌پردازد؛ اما هدف شاعر این است که مهارت جنگجویی و قدرت بازوی ممدوح را در برابر چنین دشمن قدرتمندی به شکل اغراق‌آمیزی بستاید تا مهابت و شکوه ممدوح را مؤثرتر به ذهن مخاطب القا کند.

فرخی برای عینیت‌بخشی به این راهبرد از شگردهای زبانی و بلاغی استفاده کرده؛ مثلاً او با استفاده از شگرد تنسیق‌الصفات برای ستایش دلاوری ممدوحان، هم قدرت ترکیب‌سازی و ایجاز و موسیقی کلام خود را به نمایش می‌گذارد (همان: ۱۴۰، ۲۱۴، ۲۱۹، ۳۶۲، ۳۷۸ و ...)، و هم با افزایش سرعت کلام و پیاپی‌آمدن صفات، شدت تحمیل و سلطه‌ی اندیشه خود را افزایش دهد. همچنین، فرخی با به‌کارگیری ترکیبات و عباراتی نظیر چشمه‌ی خون (همان: ۲۲۱، ۲۵۶، ۲۹۵)، کاریز خون (همان: ۱۷۸)، دریای خون و کوه استخوان (همان: ۱۴، ۳۳، ۲۲۱، ۳۳۰)، پُشته‌ای از کُشته (همان: ۸۴، ۲۲۶، ۳۷۸)، شناکردن فیل و اسب در خون دشمنان (همان: ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۵۵) از راهبرد بزرگ‌نمایی برای ترسیم فضایی رعب‌آور و افزایش میزان تهدیدآمیزی و وحشت‌آفرینی در ذهن مخاطب بهره می‌برد تا همه را به اطاعت از ممدوح تحریض نماید. همچنین، شاعر با استفاده چشمگیر از صفات تفضیلی و عالی (همان: ۲، ۲۰۶، ۳۰۱، ۳۶۸ و ...)، شخصیت‌بخشی به امور ماوراءالطبیعه و انتساب آنها به ممدوح (همان: ۱۳۳، ۱۴۴، ۲۸۰، ۲۸۵، ۳۰۰، ۳۰۷، ۳۶۸ و ...)، استفاده از ضمایر، قیود و صفات جمع (همان: ۲۷، ۲۳۴، ۳۰۰، ۳۱۳، ۳۲۲، ۳۶۸ و ...) به اِعمال چنین راهبردی در کلامش پرداخته‌است. درباره‌ی مورد اخیر باید گفت یکی دیگر از موتیف‌های کلامی فرخی (علاوه بر تقابل)، استفاده از واژه‌های «هر» و «همه» در ترکیبات متعدد است که دو راهبرد بزرگ‌نمایی و تعمیم برای چهارچوب‌بندی ذهن مخاطب با هم تلفیق شده‌است؛ مثلاً شاعر در ابیات زیر با استفاده از علامت جمع «ان» و ضمیر «همه»، اندیشه‌ی خود را به صورت فراگیر اشاعه می‌دهد تا از هرگونه شورش داخلی و تهاجم بیگانگان جلوگیری کند:

شـــــهریاران زمـــــین نـــــاموران کیهـــــان همـــه خواهنـــد کـــه گردنـــد مـــر او را ز حشـــم
نامـــداران جهـــان خـــاک پـــی میـــر مـــن‌انـــد همـــه خواهنـــد کـــه باشـــند مـــر او را ز خـــدم
چشم‌وروی همـه میـران و بزرگـان سـوی اوسـت چـــون بـــود روی همـــه جنتیـــان ســـوی حـــرم

(همان: ۲۳۴)

۴. نتیجه‌گیری

فرخی‌سیستانی با استفاده از چهارچوب‌بندی حقایق و به‌کارگیری راهبردهای زبانی متنوع توانسته همچون رسانه‌ای اثربخش به تبلیغ، برجسته‌سازی و تحمیل الگوهای فکری و رفتاری ممدوحان بپردازد. او با تلفیق سه راهبرد پیش‌فرض، بزرگ‌نمایی و دراماتیزه‌شدگی به راهبردهای همدلی، فاصله‌گذاری، قطبی‌سازی، انکارکردن و صورت‌های ضدواقع‌گرا روی آورده‌است. در واقع، شاعر با بدیهی‌دانستن ایدئولوژی دینی و انتساب اغراق‌آمیز آن به همه‌ی اَعمال سلاطین غزنوی به برانگیختن احساسات مخاطب در راستای حفظ انسجام و وحدت درون‌گروهی پرداخته‌است؛ بر مبنای چنین پیش‌فرضی، مخالفان به سبب انحراف از دین، بر اساس راهبرد قطبی‌سازی و فاصله‌گذاری در نقطه مقابل و متمایز از طرف خودی (ممدوح و پیروانش) قرار می‌گیرند و بر اساس اضلاع مربع ایدئولوژیک ون‌دایک شاعر با برجسته‌سازی اغراق‌آمیز ویژگی‌های مثبت ممدوح در سه حوزه‌ی مقدس‌مآبی، سخاوتمندی و جنگاوری (ضلع اول) به انکارکردن سیاست‌ها و رفتارهای نادرست ممدوح (ضلع سوم) و انکار شایستگی بزرگان دینی و ملی پرداخته است (ضلع دوم)؛ در مقابل، شاعر با استفاده از راهبرد صورت‌های ضدواقع‌گرا و تهدید و نفرین قطب مخالف، به ارائه چهره‌ای بددین، ملعون، خیانتکار و پلید از دشمن پرداخته (ضلع چهارم) که با برانگیختن احساس نفرت مخاطب، نابودی او را امری واجب و مشروع جلوه می‌دهد. این دوگانه‌انگاری و تقابل‌بینی آنچنان بر ذهنیت شاعر سایه افکنده که در همه ابعاد چه در ژرف‌ساخت و چه در روساخت کلام نمایان است. شاعر برای عینیت‌بخشی به این راهبردها از شگردهای زبانی و بلاغی نظیر عبارات هشداری، تأکیدی، تأییدی، استفهام انکاری، ادات انحصار و استثناء، اشاره‌گرهای اجتماعی، صنعت تقابل و تضاد، تنسیق‌الصفات، صفات تفضیلی و عالی، شخصیت‌بخشی به امور ماوراءالطبیعه، استفاده از قیود و صفات جمع، اصوات و شبه‌جمله‌ها، طرح‌واره‌ی مفهومی کشاورزی و کنایات مصدری بهره برده‌است. همچنین، شاعر در راهبردهای مثال‌آوردن، تشبیه، مقایسه، هم‌معنایی و آشکارسازی، با ملموس‌سازی محتوا، بیان جزئیات وقایع و اعمال، بهره‌گیری از استدلال‌های شاعرانه و افزایش قدرت مقبولیت و اقناع‌کنندگی کلام، به دنبال تقویت ویژگی‌های مثبت جناح خودی (ممدوح) و برجسته‌سازی نقاط منفی دیگری (دشمن) و چهارچوب‌بندی کلام خویش است. فرخی از این راهبردها در حیطه‌های مفهومی نظیر عینیت‌بخشی و برجسته‌سازی توان نابودگری ادوات جنگی ممدوح، افزایش شأن و شوکت ممدوح با مقایسه یا تشبیه او به بزرگان ملی و دینی، برجسته‌سازی نیروی جنگاوری و دلاوری ممدوح، ترسیم مدینه فاضله با بهره‌گیری از انواع تکرار و توصیف دقیق چگونگی تصرف شهرها، دشواری‌های مسیر لشکرکشی و کشته‌شدن دشمنان بهره برده‌است.

منابع

حامدی‌شیروان، زهرا؛ زرقانی، سیدمهدی. (۱۳۹۳). «تحلیل داستان رستم و شغاد بر اساس مربع ایدئولوژیک ون‌دایک». *کاوش‌نامه*، سال ۱۵، شماره‌ی ۲۸، صص ۹۹- ۱۲۸. Doi: 20.1001.1.17359589.1393.15.28.4.5

حسن، هادی. (۱۳۷۴). *مجموعه مقالات*. تهران: محمود افشار.

خلیلی‌جهان‌تیغ، مریم. (۱۳۸۲). *سیب باغ جان*. تهران: سخن.

دولت‌یار، میرزا نصرالله‌خان. (۱۳۰۷). *داستان ترکتازان هند*. ج۱، طبع هند.

زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۴). *با کاروان حله؛ مجموعه نقد ادبی*. تهران: علمی.

سورین، ورنر جوزف؛ تانکارد، جیمز. (۱۳۹۳). *نظریه‌های ارتباطات*. ترجمه علیرضا دهقان، تهران: دانشگاه تهران.

شفیعی‌کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۴). *مفلس کیمیافروش: نقد و تحلیل شعر انوری*. تهران: سخن.

شهبازی‌مقدم، ناهید؛ وظیفه‌شناس، سارا (۱۳۹۵). «ساختار بنیادی خشونت در زبان و تأثیر آن بر خشونت و تجاوز علیه زنان از دیدگاه غربی»، *غرب‌شناسی بنیادی*، دوره‌ی ۷، شماره‌ی ۱، صص ۲۹-۴۴.
https://occidentstudy.ihcs.ac.ir/article_2214.html

شهیدی، سیدجعفر. (۱۳۷۲). *از دیروز تا امروز: مجموعه مقالات*. تهران: قطره.

صفوی، کورش. (۱۳۸۳). *معنی‌شناسی*. تهران: سوره مهر.

عرب، عبدالله؛ اویسی، عبدالعلی؛ نیکبخت، عباس. (۱۴۰۰). «گفتمان‌کاوی سطوح شعر محمد زُهری بر اساس الگوی تئون ون‌دایک». *پژوهشنامه ادب غنایی*، سال ۱۹، شماره‌ی ۳۷، صص۲۴۵-۲۶۴.
Doi: 10.22111/jllr.2021.36744.2857

فرخی‌سیستانی (۱۳۷۸). *دیوان اشعار*. به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: زوّار.

فکوهی، ناصر. (۱۳۷۸). *خشونت سیاسی؛ نظریات، مباحث، اشکال و راهکارها*. تهران: قطره.

مهدی‌زاده، سیدمحمد. (۱۳۸۰). «تصویرسازی منفی رسانه‌های غرب از جهان اسلام و ملل شرق». *رسانه*، دوره‌ی ۱۲، شماره‌ی ۳، صص ۱۰-۲۱. https://ensani.ir/fa/article/147659

میراحمدی، حلیمه؛ تجلی اردکانی، اطهر. (۱۳۹۶). «تحلیل گفتمان اوصاف طبیعت و احوال اجتماع در اشعار مهدی اخوان‌ثالث بر اساس رویکرد ون‌دایک». *پژوهش‌های ادبی*، سال ۱۴، شماره‌ی ۵۷، صص ۲۹-۶۲.
Doi: 20.1001.1.17352932.1396.14.57.6.9

نجیبی، بهجت؛ جوهرچی، زهرا. (۱۳۹۵). «تحلیل حکایت «جدال سعدی» از گلستان بر اساس مربع ایدئولوژیک ون‌دایک». *همایش بین‌المللی شرق شناسی؛ تاریخ و ادبیات پارسی*، دوره‌ی اول، صص۱-۱۵.
https://civilica.com/doc/729074

وزین‌پور، نادر. (۱۳۷۴). *مدح داغ ننگ بر سیمای ادب فارسی*. تهران: معین.

ون‌دایک، تئون. (۱۳۹۴). *ایدئولوژی و گفتمان*. ترجمه محسن نوبخت، تهران: نشر سیاهرود.

یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۰). *فرخی سیستانی؛ بحثی در شرح احوال و روزگار و شعر او*. تهران: علمی

Devereux, E. (2007). *Media studies: key issues and debates*. London: SAGE Publications.

Entman, R. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, *43*(4), 51-8.

Entman, R. (2007). Framing bias: media in the distribution of power. *Journal of communication*57. International Communication Association: 163- 173.

Hall, S. (2007). Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (ed.), *Identity Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart.

Richardson, J. E. (2007). *Analyzing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*. New York: Palgrave Publishing.

Snow, D. A., Rochford, E. B., Worden, J. S. K., & Benford, R. D. (1986). Frame alignment processes. Micromobilization. and movement participation. *American Sociological Review, 51*(4): 464-481.

Van Dijk, T. (2005). *Critical Discourse Analysis*. London: Blackwell Publishers Ltd.